

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace (21-UCJTK)

Bakalářská práce

Analýza hlavních rysů pražské mluvené češtiny

Analysis of the main features of the spoken Prague Czech

Kateřina Synková

Poděkování:

Ráda bych zde poděkovala vedoucímu bakalářské práce Mgr. Janu Chromému, PhD. za jeho cenné rady a všechny čas, který mi věnoval při řešení dané problematiky a psaní práce. V neposlední řadě také děkuji všem respondentům, kteří mi poskytli potřebné informace a svůj čas.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, řádně jsem citovala všechny použité prameny a literaturu. Tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 13. 5. 2015

Abstrakt

Cílem této práce je předložení analýzy hlavních rysů pražské mluvené češtiny. Jako východisko posloužila prozatím publikovaná literatura o obecné češtině a mluvě v Praze. Na základě této literatury byly založeny hypotézy, které jsme ověřili pomocí nahrávek pražských rodilých mluvčích. Získaná data se zpracovávala pomocí metod kvantitativní sociolingvistiky. Zkoumalo se užití variant *bych*, *bychom* vs. *bysem*, *bysme*, třetí osoby množného čísla vzorů *prosí*, *trpí*, *sází*, *dělá*, diftongizace *-ý* v *-ej*, instrumentální zakončení množného čísla *-ami*, *-ama*, *-y*, užití zakončení *-m* vs. *-me* u slovesných tvarů první osoby množného čísla oznamovacího způsobu a úženi *é* v *í*. Výsledky ukazují, že převažují obecně české varianty s občasným vlivem pohlaví a věku.

Klíčová slova: obecná čeština, běžná mluva v Praze, sociolingvistika, variace

Abstract

The thesis analyses the main features of Spoken Prague Czech. A recently published literature dealing with Common Czech and Spoken Prague Dialect was used as for the starting point and as the basis for the study. The hypothesis is based on the aforementioned literature, which was confirmed by voice recordings of Prague native speakers. The acquired data was compiled by the quantitative sociolinguistic methods. The usage of the following terms was examined *bych, bychom* vs. *bysem, bysme*, third person plural of the paradigm *prosí trpí sází, dělá* diphthongisation *-ý* into *-ej*, instrumental endings such as *-ami, -ama, -y*, the usage of endings *-m* vs. *-me* within the verb forms of the first person plural indicative and shortening *é* into *í*. The outcomes of my research show that Common Czech varieties generally predominate with an occasional influence of sex and age.

Key words: Common Czech, Spoken Prague Dialect, sociolinguistic, variety

Obsah

ÚVOD	8
1. Jazyková situace v České republice	8
1.1. Spisovná čeština.....	8
1.1.1. Přepínání kódů	8
1.2. Obecná čeština	9
2. Popis obecné češtiny	11
2.1. Hláskosloví	11
2.1.1. Vokály.....	11
2.1.2. Konsonanty	12
2.2. Tvarosloví	13
2.2.1. Substantiva.....	13
2.2.2. Adjektiva.....	14
2.2.3. Pronomina	15
2.2.4. Numeralia.....	16
2.2.5. Verba.....	16
2.2.6. Adverbia.....	17
2.3. Syntax	17
2.3.1. Konjunkce a pronomina.....	18
2.3.2. Ustálené fráze	19
2.3.3. Verba.....	19
2.4. Lexikum	19
3. Sociolingvistika	22
3.1. Variační sociolingvistika	22
3.2. Jazyková proměnná.....	22
3.2.1. Druhy proměnných	23
4. Metoda sběru dat v sociolingvistice	24
4.1. Sociolingvistický rozhovor	24
4.2. Metodologie kvantitativního výzkumu	25
5. Výzkumy městské mluvy	26
5.1. Předchozí výzkumy.....	26
6. Vlastní výzkum	30
6.1. Účastníci	30
6.2. Metoda	31
6.3. Vybrané jazykové jevy	31

6.4.	Výsledky	32
6.5.	Diskuze	41
6.5.1.	Proměnná a gender.....	42
6.5.2.	Proměnná a věk.....	42
6.5.3.	Proměnná a sociální status.....	43
ZÁVĚR	44
LITERATURA	45

ÚVOD

Cílem této bakalářské práce je popis a analýza vybraných rysů současné běžně mluvené češtiny v Praze. V první části předložíme popis mluvené češtiny, který bude vycházet z dosavadní publikované literatury o běžně mluveném jazyce.

Druhá část práce bude zaměřena na vlastní analýzu vybraných dat, získaných pomocí pětaticeti nahrávek rodilých pražských mluvčích. Dané jevy se pokusíme zpracovat prostřednictvím nástrojů deskriptivní statistiky. Naše data usouvztažíme s předchozími, podobně zaměřenými, výzkumy. Výsledky mohou ukázat, zda jsou jevy, popsáné v literatuře, stále udržovány či naopak na ústupu.

1. Jazyková situace v České republice

Mezi útvary českého jazyka patří spisovný jazyk, dále nářečí, což jsou územně ohraničené variety, a interdialekty, které spojují skupiny navzájem se prostupujících nářečí (Hronek, Sgall, 1992, s. 11). Čeština během svého vývoje prošla velkými změnami. V současné době se na území Čech (a západní části Moravy) ustálily dvě navzájem soupeřící variety, které bývají rozlišovány především stylově, *spisovná čeština* a *čeština obecná* (Čermák, 1993, s. 27).

1.1. Spisovná čeština

Spisovná čeština je „*systém jazykových prostředků, které jsou celonárodně užívány především v psané formě a ve veřejných a oficiálních mluvených projevech.*“ (Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002, s. 90) Tento útvar bývá v odborné literatuře chápán jako prestižnější než všechny další variety češtiny. Spisovná čeština je kodifikována ve slovnících a gramatikách, vyučována ve školách a má bohatou literární tradici.

Ačkoli spisovnou češtinu označujeme jako nejprestižnější varietu, rodilých mluvčích, kteří by ji využívali jako mateřský jazyk, je malé množství. V běžném hovoru ji mluvčí nahrazují jinými útvary českého jazyka (obecná čeština, nářečí). Existence konkurenčních variet, z nichž si mluvčí ve svém projevu vybírají, způsobuje přepínání kódů.

1.1.1. Přepínání kódů

Základním kódem v běžném hovoru, převážně v oblasti Čech a zejména Prahy, je obecná čeština. Situace v Čechách může připomínat diglosii a jednotliví mluvčí mohou vzdáleně připomínat mluvčí bilingvní. O skutečný bilingvismus se v těchto případech nejedná, protože přepínání probíhá mezi dvěma varietami jednoho jazyka, nikoli mezi dvěma jazyky (Hammer,

1993, s. 64). Není to ani klasický příklad diglosie, jelikož variety nejsou striktně užívány v konkrétně vymezených funkcích.

Jak říkají Sgall a Hronek (Hronek, Sgall, 1992, s. 19), obecná čeština se využívá v každodenním běžném hovoru, v momentech, které na mluvčím nevyžadují spisovné vyjadřování. Spisovný jazyk mluvčí užívá v těch situacích, kdy se to po něm vyžaduje či to sám považuje za vhodné, což se u konkrétních jedinců odlišuje vzhledem k mnoha dalším okolnostem, jako jsou například vzdělání či zaměstnání (Tamtéž, s. 19). Mluvčí často ani samotné střídání kódů nevnímají. Vliv na střídání mohou mít individuální nebo společenské zvyklosti v dané oblasti. Střídání těchto dvou kódů probíhá nejen mezi větami, ale i uprostřed věty. *To je celkem jednoduchý, ale jako znalost těch jednotlivých předmětů je..., s nespisovným jednoduchý, ale spisovným jednotlivých* (Tamtéž, s. 109). Střídání kódů může nastávat i v případech emotivně zbarvených promluv, kdy mluvčí chce jistou část své promluvy zdůraznit.

Na paradigmatické úrovni se jedná o volbu z lexikálních prvků různých stylů na škále od obecné češtiny až k češtině spisovné.

1.2. Obecná čeština

Rozdíly mezi spisovnou a obecnou češtinou mají původ v historických podmínkách rozvoje českého jazyka. Ve slovnících a jazykových příručkách je kodifikována čeština spisovná, samostatnou publikaci (slovníkového typu) o obecné češtině jsme během našeho výzkumu nenašli. Částečně sem můžeme zařadit slovníček výrazů v publikaci *Čeština bez příkras*, které jsou podle autorů typické pro obecnou češtinu (Hronek, Sgall, 1992, s. 139–169). Hranice mezi spisovnou a obecnou češtinou není pevná. Rozdíl mezi těmito útvary by nebylo vhodné definovat jako pouhý rozdíl mezi mluvenou a psanou češtinou, protože se zde nachází velká oblast vzájemných přesahů (Čermák, 1993, s. 27). Obecná čeština je útvar nejběžněji využívaný v každodenních komunikačních situacích, převážně v oblasti Čech. Tato čeština je původně pražským dialektem, ovšem v průběhu let získala status převládajícího kódu každodenních rozhovorů na daleko větší územní části (Tamtéž, s. 28).

V rámci lingvistického zkoumání se objevily otázky, zda je obecná čeština dialektovým útvarem či je součástí jádra národního jazyka (Sgall, 2012). Vlivem Pražského lingvistického kroužku (zejména B. Havránka, V. Mathesia a R. Jakobsona) se ustálil funkční přístup k jazyku¹. Havránek obecnou češtinu označuje jako interdialekt, který se neustále rozšiřuje,

¹ Podle tohoto přístupu je jazyk systémem účelných výrazových prostředků. Jazyk je pojímán jako výsledek záměrné lidské činnosti.

ale zároveň se svým postavením odlišuje od menších interdialektů (Havránek, 1934, s. 87). Bělič sdílí s Havránkem podobný názor, ale podtrhuje teritoriální vymezení obecné češtiny, přičemž ji staví na stejnou pozici s interdialekty moravskými (Bělič, 1952, s. 85).

Rozdíl mezi spisovnou formou a mluveným jazykem je zřejmý i člověku bez lingvistického vzdělání. Jak uvádí Hronek a Sgall (Hronek, Sgall, 1992, s. 107), už od třicátých let dvacátého století se čeští lingvisté pokoušeli zmenšit rozdíly mezi kodifikací spisovné normy a mluveným jazykem. Během padesátých a šedesátých let ustupují tvary typu *mohu, moci, kupují* atd., které začaly být nahrazovány svými mluvenými variantami *můžu, moct, kupujou*.

Vývoj nepokračuje pouze tímto sblížováním obou norem. Spisovný jazyk se vyvíjí také sám vnitřně (Tamtéž, s. 88).

Z hlediska vývoje obecné češtiny představili autoři (Tamtéž, s. 89) tři body vývoje tvarosloví.

a) Prvky postupně pronikající do spisovné normy. Hovorové vyjadřování nemá být spisovné ve smyslu přísné kodifikace. Do hovorové vrstvy by se měly přijmout ty tvary, které se na většině území používají i ve veřejných projevech. Další tvary jsou ty, které se vnímají jako hovorové v Čechách, ale nepronikají výrazně na Moravu.

b) Střední vrstva jevů, které zatím nemají perspektivu dost jasnou. Nejvíce typickými zástupci této vrstvy jsou předložky *vo, vod* a zájmeno *von*. Protetické *v-* se v těchto případech v Čechách užívá velmi frekventovaně.

c) Jevy, které i uvnitř obecné češtiny postupně ustupují. Typickými zástupci jsou slova *ouzko, oujezd, vejkop*. Slova, která dosud nemají jasnou svou budoucnost, se mohou zařadit sem, anebo do předchozí skupiny.

2. Popis obecné češtiny

Zde předkládáme popis jevů obecné češtiny, který vychází z publikací *Čeština bez příkras*, Sgall, Hronek, 1992, *Obecná čeština*, Hronek, 1972, *A description of Spoken Prague Czech*, Townsend, 1990. Na základě tohoto popisu se pokusíme ověřit vybraná data pomocí nahrávek. Všichni zmínění autoři vycházeli ve svých pracích z konfrontace spisovné a obecné češtiny.

Uvědomujeme si stáří článků. Některé jevy, které autoři označili jako ustupující, jsou dnes zcela neužívané. Tento fakt jsme neopomenuli a u konkrétních jevů tuto skutečnost uvádíme.

2.1. Hláskosloví

Repertoár fonémů má systém spisovné i obecné češtiny shodný. Rozdíly, které mezi nimi jsou, spočívají v kombinacích fonémů a jejich pozicích.

2.1.1. Vokály

- 1) **é > ý/í:** *déle > dýl, lépe > líp, mléko > mlíko*. Obecně české *í* se nachází na pozicích slov, kde spisovná čeština má *é*. Tento jev se často objevuje v případě sufixů deminutiv: *-énko > -ínko/ -ýnko*, a uvnitř slovních kmenů po *l*: *polévka > polívka*. Tato deminutiva tvoří ve spisovné češtině skupinu dublet: *okénko/ okýnko, znaménko/ znamínko, prkénko/ prkýnko, seménko/ semínko*, přičemž varianta s *e* není příliš užívána. Nejdůležitější oblastí, kde se tento jev vyskytuje, je oblast adjektiv: *staré (boty) > starý, starého > starýho, starému > starýmu*.
- 2) **í/ý > ej:** *být > bejt, cítit > cejtít, výš > vejš*. Frekventovaně se užívá v případě skloňování tvrdých adjektiv: *starý > starej, starých > starejch, starým > starejm, starými > starejma*. Townsend (Townsend, 1990, s. 32) si všímá i slov, kde k této variaci nedochází, jelikož tato slova mohou být vysoce knižní: *dýka, hýždě, mýtina, pýřit se, týž*. Kvůli této dvojí variaci slov se v morfologii objevují dva typy, které rozdělují jazykový systém. Tato změna se objevuje na třech slovních pozicích. *Ej* se nachází na konci slova (*mladej, vrátnej*). Jev se může nacházet v pozici neabsolutního konce slova (*malejch, malejm, malejma*). Poslední možnost je výskytu změny v kmenech slov. V tomto případě záleží na frekvenci užívání slov. Některá slova nejsou v současném jazyce příliš frekventovaná (*výbor, obývat*). Jiná slova mají v běžném hovoru velmi často užívané varianty s *ej* (*rejže, mejdlo, cejtít, výskat*). Některá slova (povětšinou přejatá z němčiny) ani nemívají protějšek s *ý* (*špejle, vejpůl, vejmrda*).

- 3) **o-** > **vo-**: *otrava* > *votrava*, *ohromný* > *vohromnej*, *okno* > *vokno*, *opice* > *vopice*, *oheň* > *voheň*. V tomto případě také nedochází u některých slov k variaci, jedná se především o slova přejatá: *oliva*, *opera*, *ordinovat*, ale také u slov *ovoce*, *ovšem* (Townsend, 1990, s. 38–39). Protetické *v* se může vyskytnout nejen na počátku slov, nýbrž je běžné i v kmenech slov po předponě (*zvorat*, *povodejít*). Velmi často se tento jev vyskytuje u zájmena *on* nebo předložek *o*, *od*, jelikož se jedná o slovíčka frekventovaná a krátká.
- 4) **ú** > **ou**: na počátku slov *úroda* > *ouroda*, *úvoz* > *ouvoz*, *úhoř* > *ouhoř*, *úřad* > *ouřad*. *Ou* bylo v době národního obrození běžné i ve spisovném jazyce, ale v průběhu vývoje se ustálilo jen mimo samotný začátek slova. Townsend (Townsend, 1990, s. 35) opět uvádí tvary, kde k variaci nedochází: *úběl*, *úmluva*, *úžas*, *účet*. Na počátku 20. století byl tento jev ještě velmi rozšířený, ovšem již v době Townsendova výzkumu (1972), byl tento jev zastaralý.

Varianta *ú* > *ou* se vyskytuje jen u velmi malého množství slov a v současném jazyce není považována za produktivní. Tato slova mají nejčastěji emotivní, především pejorativní zabarvení (*ouvoz*, *ouhor*, *ouroda*, *ouly*). Je potřeba tento jev odlišit od malé skupiny slov, která nejsou emotivně zabarvená: *ouško*. V případě *o-* > *vo-* je situace opačná. Tato variace je velmi frekventovaná, i díky tomu, že se objevuje u prostředků slovotvorných, například předpona *o/b-*: *opisovat* > *vopisovat*, *obstarat* > *vobstarat* a v předponě *od-*: *odmítnout* > *vodmítnout*, *odstranit* > *vodstranit*.

Pozornost se věnuje expresivnímu dloužení, jež se vyskytuje velmi sporadicky: *vzadu* > *vzádu*, *dcera* > *dcéra*, *pivo* > *pívo*, *moře* > *móře*. Velmi hovorovým jevem je zkracování celých slov: *svačina* > *sváča*, *babička* > *bába*, *tatínek* > *táta*. Oproti tomu krácení samohlásek je hodnoceno jako průvodní projev flexe, zejména v případech *í* > *i*, *ú* > *u*: *prosím* > *prosim*, *naším* > *našim*, *mužů* > *mužu*, *stolů* > *stolu*. Tyto jevy se objevují zejména v posledních slabikách slov.

2.1.2. Konsonanty

Výrazným rysem obecné češtiny je zjednodušování souhláskových skupin.

- 1) Na začátcích slov se vynechává *t*, *d*, *k* před jinou závěrovou souhláskou či mezi dvěma souhláskami. Vynechávání se objevuje na začátku i uvnitř slov: *džbán* > *žbán*, *hřbitov* > *řbitov*, *když* > *dyž*, *vždycky* > *dycky*, *vezmu* > *vemu*, *jsem* > *sem*, *prázdný* > *prázný*, *přijdu* > *přídu*, *půjdu* > *pudu*, *šestnáct* > *šesnácť*;
- 2) před skupinou souhlásek *i* mezi nimi zaniklo *v* (*spomenout si*, *slikat*);

- 3) *j, l* před skupinou souhlásek (*du, žíce, přídu*);
- 4) slabičné *l* se v některých slovech vyslovuje (*vlk, bavlna*), v jiných typech slov nikoli (*jabko*);
- 5) odstraňování koncového *-l* ve tvarech minulého času: *nesl > nes, vedl > ved, řekl > řek, spadl > spad, mohl > moh*.
- 6) typické jsou i odlišné realizace některých dalších konsonantů *čt > št*: *lepší > lepčí, menší > menčí*. V případě slov cizího původu nastává záměna *k > g, s > z, s > š*: *plakát > plagát, diskuse > diskuze, student > študent*.

Rozdíly v konsonantech jsou dvojího typu. V prvním případě se jedná o zjednodušování konsonantických shluků, které se může objevit na začátku slov, stejně tak i uprostřed či na konci slov (*dyž, vemu, řek, du*). Druhým typem je asimilace hlásek v některých typech slov (*hanba > hamba, ženská > žencká*) nebo stahování (*poněvadž > páč/pač*).

2.2. Tvarosloví

Rozdíly mezi spisovnou a obecnou češtinou jsou velmi zřetelné právě v oblasti tvarosloví oproti hláskosloví, protože v předponách a koncovkách se objevuje nejvíce hláskoslovných rozdílů. Nejméně rozdílů se vyskytuje v oblasti časování sloves.

Na morfologické rovině se rozdíly mezi obecnou a spisovnou češtinou objevují v nominálních koncovkách instrumentálu plurálu ve všech rodech a lokálu plurálu u maskulin a neuter. Celkově je zde velká tendence k míšení forem a zjednodušování morfologického systému. Výsledkem zjednodušování je zastření rodu v nominativu plurálu u adjektivního skloňování (Hammer, 1993, s. 65).

Při tvoření slov dochází v obecné češtině k univerbizaci, zejména při tvoření jednoslovných pojmenování z pojmenování víceslovných, velmi produktivním sufixem *-ák*, *Václavské náměstí > Václavák, Karlovo náměstí > Karlák* (Hammer, 1993, s. 67).

2.2.1. Substantiva

U maskulin, která jsou zakončena koncovkami *-k, -g, -h, -ch* či *-ko, -go, -ho, -cho* se projevuje tendence k unifikaci tvarů *-ich > -ách*. Ve tvarech lokálu plurálu se taktéž objevuje změna, která již není tak výrazná jako v předchozím případě: *o vlacích > vo vlakách, o tancích > vo tankách, o stanoviscích > vo stanoviskách, o jablcích > vo jabkách*. Vokativ je často nahrazován nominativem, především v případech, kdy jim předchází oslovení *pane* (*pane doktor, pane Sýkora*). Některá jména užití nominativu místo vokativu neumožňují či to není běžné (*Milan, Vašek, Zdeněk*). U životných maskulin v nominativu a vokálu plurálu se

v obecné češtině objevuje koncovka *-i* místo *-é* (*Pražani, lidi*), *-ané* > *-ani*: (*Američani, Angličani*).

U feminin se v mnoha případech používá vzor *píseň* místo tvarů vzoru *kost* (*sole, mastě*). V obecné češtině jsou tvary vzoru *kost* zastoupeny méně. Nejvíce se tvary tohoto vzoru používají u slov zakončených na *-ost* (*maličkostem, pitomostech, zlosti*). Vzor *paní* se ve všech tvarech vyznačuje zkrácováním *-í*.

Sgall a Hronek (Hronek, Sgall, 1992, s. 41) uvádí, že v omezené míře jsou neutra skloňována podle vzoru *kuře* místo *moře* (*strništěte, vejcete*) a vzor *stavení* často nese koncovky adjektiv (*zelího, staveního*). Adjektivní koncovky jsou vnímány jako stylově omezené a frazeologické užití (Tamtéž, s. 41).

Pro instrumentál plurálu všech rodů je typické zakončení *-ama, -ema, -ma* (*rukama, nožema, lidma*). U těchto koncovek se nezdívka objeví spojení nespisovného tvaru s tvarem spisovným (*starejma stolama* vs. *starými stoly, starýma stoly, starejma stoly*, ale případy jako *starými stolama* se neuvádějí).

2.2.2. Adjektiva

Deklinační systém adjektiv v obecné češtině je značně jednodušší oproti češtině spisovné. Složené skloňování nese rys, který je jedním z hlavních diferenčních rysů mezi oběma útvary češtiny, *-ý* > *-ej, -é* > *-y/i*.

Obecná čeština nedisponuje velkým množstvím jmenných tvarů adjektiv, jednu z výjimek tvoří adjektivum *bos*. Skloňování vzoru *jarní* se od spisovné češtiny liší pouze tvary typu *jarníma*. V obecné češtině jsou tyto tvary typické pro celé obecně české skloňování.

Měkká adjektiva se ve většině případů shodují se spisovnou češtinou. Ve slovech obsahujících *c, z, s*, se místo spisovného *-í* objevuje *-ej* (*cizej, cizejch, cizejm, cizejma*). Adjektiva přivlastňovací skloňujeme podle vzoru *dobřej* (*bratrovýho, bratrovýma*), pouze v nominativu a akuzativu obou čísel je tvar *bratrův*, shodný se spisovnou češtinou. U tvrdého vzoru *dobrý* (*dobřej*) se objevuje velké množství rozdílů mezi obecnou a spisovnou češtinou, protože právě zde se projevují rozdíly *ý* > *ej* a *é* > *í*.

	jdn. č.		množ. č.
	muž. r.	stř. r.	
Pád:			
1.	dobrej	dobrý	dobrý
2.	dobrého		dobrejch
3.	dobrému		dobrejm
4.	= 1. n. 2.	= 1.	= 1.
5.	= 1.	= 1.	
6.	dobrému		dobrejch
7.	dobrému		dobrejma

Tabulka 1: Grafické znázornění tvarů adjektiva *dobrej* pro mužský a střední rod (Hronek, Sgall, 1992, s. 43).

U tvarů feminin dochází k úženi *é* v *í* ve 2., 3. a 6. pádu singuláru. Objevují se zde i formy *dobrej, mladej* (ženskej).

V případě komparativních adjektiv dochází ke změně tvarů *-ší > -ější*: *bohatější, čistější* (užívány ale mohou být oba dva tvary *bohatější* i *bohatší*). Někteří mluvčí nahrazují *-ší* zakončením *-čí*: *slabší > slabčí*. Široce rozšířená změna *-eno > -íno* se uplatňuje v minulém přítčestí: *rozsvícíno, zaplacíno, uvaříno, uklizíno*.

2.2.3. Pronomina

V první osobě zájmen *já* není často užíván tvar *mne*, místo kterého se široce využívá tvar *mě*, vyslovovaný *mňe*. Druhá osoba, stejně jako spisovná čeština, rozlišuje krátké a dlouhé tvary: *tě – tebe, ti – tobě*. Ve třetí osobě se vyskytuje největší množství rozdílů. Plurál zájmena s tvarem *on-* nerozlišuje rody v nominativu a užívá se zde tvar *voni*. U třetích osob obou čísel se užívá protetické *v-*: *von, vona, vono, voni*. Osobní zájmena instrumentálu plurálu mají koncovku *-ma*: *náma, váma, nima*.

Zájmeno *ten* se v instrumentálním tvaru singuláru užívá ve zkráceném tvaru *tim* (*hochem*), v plurálu se užívá tvar *těma*, zároveň se zde užívá jednotný tvar *ty* pro všechny rody. Feminina v obecné češtině využívají tvar *tý* místo *té*, v některých případech *tej*. Často *ten* zastupuje zájmena *jeho, je, ji*.

Jednodušší je i systém osobních zájmen. Zatímco spisovná čeština disponuje různými tvary (*jej, ho, je, něj, něho, ně*), zde slýcháme mnohem menší soubor: *vidím ho, jeho vidím, to vidím, koukám se na něj*. Neurčitá zájmena často zkracují délku svých tvarů: *nák, nákej, náká, nákýho*.

Přivlastňovací zájmena *můj, tvůj, svůj* se skloňují pomocí adjektivních tvarů (*mýho, tvých*), ale zároveň se vyskytují formy s *oj* (*moje* vs. *má, mojí* vs. *mé*). Obecně české jsou

tvary *mojeho, mojemu, mojema, mojima*. Další přivlastňovací zájmena *náš, váš, její, cí, jeho, jejich* nejsou v obecné češtině nijak odlišná od spisovné češtiny.

2.2.4. Numeralia

U číslovek se objevuje silný vliv češtiny spisovné, od které se liší zejména tvary koncovek, kam pronikají nespisovné varianty. V obecné češtině jsou silně rozšířeny tvary *dvouch, dvoum, dvouma*. Číslovky *tři, čtyři* se v genitivu užívají ve tvaru *třech, čtyřech* a jsou považovány za spisovné, zatímco instrumentální podoby *třema, čtyřma (štyřma)* již spisovné nejsou. Skloňování číslovek *pět, šest* a výše je totožné se spisovnou češtinou. V případě číslovky *sto* se upřednostňuje tvar *stovka*. Tvary *vobouch, voboum, vobouma* s protetickým *v-* jsou rozšířené, jejich částečně nespisovné protějšky *obouch, óboum, obouma* se příliš nevyskytují. Tvary číslovek *dvoji, troji* se v obecné češtině nevyskytují, místo nich se užívají tvary *dvoje, troje, štvory, ..., desatery*.

Řadové číslovky typu *jednadvacátej*, byly po dlouhou dobu udržovány v obou útvarech češtiny.

2.2.5. Verba

Čeština ztratila nejvíce tvarů sloves již ve starší době a čeština obecná v tomto vývoji pokračovala, jelikož se zde prakticky nevyskytují přechodníky, tvary pasiva jsou omezené, příliš se nevyskytují ani tvary minulého kondicionálu jako např.: *byl by to byl udělal*, zatímco *bejval by to udělal* tak omezené není, přesto je tento význam vyjadřován především podmiňovacím způsobem přítomným (Hronek, Sgall, 1992, s. 54).

Obecná a spisovná čeština se liší především v absenci rodu u přičestí minulého (popřípadě přičestí trpného), např.: *města se rozrostly, vobě kola se rozbily*. Slovesa, zakončená v 1. os. sg. na *-u* nebo *-i*, mají v plurálu, vedle koncovky *-me*, kratší tvar zakončený na *-m*, např.: *vedem, tisknem, kupujem*.

Podmiňovací tvar slovesa *být* má v 1. os. pl. tvar *bysme* (můžeme ho vídat i ve spojení se spojkami: *kdybysme, abysme*). Tvar singuláru *bysem* je v obecné češtině omezenější než spisovná varianta *bych*, oproti *bychom* není tato varianta vnímána jako tolik knižní (Tamtéž, s. 55). Pokud je *být* ve funkci pomocného slovesa minulého času, má ve spisovné i obecné češtině dva tvary pro 2. os. sg.: *(j)si (přišel), (přišel)s*. Budoucí tvary slovesa *být* jsou taktéž *budu, budeš*. Ve slovesech odvozených předponou nalezneme *-y-* (*zbyde, přibydou, vodbydem*).

Pokud slovesa první třídy končí souhláskou, neobjevuje se zde koncové *-l* pro sg. maskulin (*nes, pek, moh, sed si*).

Druhá třída se vyznačuje delšími tvary přičestí minulého, z nichž některé pronikly do spisovné češtiny, např.: *tisknul, uštknul* oproti kratším tvarům *tiskl, uštkl*. Pokud kmen nekončí skupinou souhlásek, preference jsou opačné, např.: *příběh, spad*.

Do spisovné češtiny pronikly i slovesa ze třetí třídy, zejména tvary jako *žiju, žijou, kupuju, kupujou*. Slovesa jako *krejt, mejt, rejt* mají tvary s *ej*, tvary *kryju, myju, ryju* nejsou příliš běžné (Tamtéž, s. 58).

Autoři (Tamtéž, s. 58) uvádí, že čtvrtá třída produkuje tvary jako *prosejí, trpějí* stejně jako *sázejí*. Tyto tvary ale nejsou v obecné češtině frekventované², převládají zde zkrácené tvary *prosej, trpěj, sázej*. U vzoru *prosit* se objevuje tendence k vyrovnání tzv. měkčení souhlásek na konci kmene před příponami *-ova-*, *-en-* (*zařazovat, zařad'ovat, zařadění; vočistěnej, vočistěnej, vočistění*).

V páté slovesné třídě dochází také ke zkracování spisovného tvaru třetí osoby plurálu *dělají* na *dělaj'*³.

2.2.6. Adverbia

Komparativní adverbia ve spisovné češtině disponují tvary s *-ě/e* i bez něho, zatímco Townsend (Townsend, 1990, s. 63) pro útvar mluvené češtiny přiznává pouze zkrácené tvary: *blíž, níž, víc, líp*. Zakončení *-ěji/ -eji* nahrazují tvary *-ějč/ -ejč*: *častěj, rychlejč, pozdějč*. Větší frekvenci užití než *raděj* má tvar *radši*.

2.3. Syntax

Rozdíly ve varietách jazyka nejsou typické pro odlišování spisovné a obecné češtiny, protože se zde jedná spíše o záležitost stylistickou a je to především odlišování psaného od mluveného projevu.

Jednou z oblastí systémů, které se od sebe liší, jsou spojky. Soubor podřadicích spojek v obecné češtině nevyužívá příliš ty archaické spojky. Komplikovaná podřadná souvětí v běžném hovoru příliš častá nejsou, jsou typická spíše pro oficiální vyjadřování, ovšem vztahné či vedlejší věty se v běžné mluvě objevují (Hronek, Sgall, 1992, s. 61). Některé podřadicí spojky jsou však velmi běžné a bývají používány i v jiných významech než ve spisovné češtině (*že, když, dyž, jak*). Obecně české přičinné souvětí upřednostní spojku *protože* vs. *jelikož, ježto*. Podmínková souvětí spisovné češtiny využívají spojku *-li*, zatímco obecná čeština užívá *jestli*, popřípadě *esli, esi*. Obecná čeština je v jistém smyslu chudší, ovšem repertoár podřadicích spojek omezený není. Spojka *jak* se v běžné mluvě užívá jako

² Více v oddílu Výsledky.

³ Taktéž více v oddílu Výsledky.

spojka časová (*Jak začne mluvit ten, tak du pryč.*) i podmínková (*Jak bude pršet, nepřítu.*), zatímco ve spisovné češtině má své protějšky (*jakmile, pokud*). Některé spojky se tedy v obecné češtině nevyskytují, ale jiné na sebe přebírají další funkce (Tamtéž, s. 62).

Vztažné věty v běžném hovoru neobsahují slova jako *jenž* a *kdož*, vztažné *což* se vyskytuje častěji než *nacož* a *pročež*.

Pasivum se užívá ve významu všeobecného konatele a má tvary zvrátané (*V Praze se vypije hodně piva.*). Pasivum opisné není pro obecnou češtinu běžné a jeho použití je výjimečné. Spojení, která toto pasivum obsahují, mají charakter výsledkový, rezultativní.

Aktuální členění vět obecné češtiny se vyznačuje tím, že jádro věty bývá nepravidelně na konci slov. V mluveném projevu může být informace zdůrazněna, takže může předcházet před základem věty. Typické je kladení příklonek na začátek věty (*se ti divím; sem tam přece byl*). V běžných hovorech nejsou nezvyklá ani vyšínutí z větné vazby (*ve většině případech; v půli cestě*).

Přídavné větné prvky mají bohatší systém právě v obecné češtině. Vyjadřují různé modální funkce (např. udržení kontaktu s posluchačem, vysvětlování, navazování, omluvy, pochybnosti). Nejběžnější typy slov: *no, notak, no a, no né, jo, teda, žejo, jistě, snad, prej, hele, víš, jak se říká, bohužel, mimochodem* (Tamtéž, s. 66). Podobným způsobem se užívají zájmena či částice.

Výběr jazykových prostředků závisí na různých faktorech, např.: postoj mluvčího k posluchači, emocionální stav mluvčího i posluchače. Townsend (Townsend, 1992, s. 96–109) rozděluje tuto oblast na tři kategorie, ve kterých se často projevují rozdíly mezi češtinou spisovnou a obecnou.

2.3.1. Konjunkce a pronomina

Obecná čeština má zjednodušený systém spojek i zájmen. Spisovné výrazy (*nýbrž, jelikož, zdali*) bývají často nahrazovány výrazy méně knižními (*ale, protože, jestli, když*). Zájmeno *svůj* je často nahrazeno první nebo druhou osobou (*Vidím svůj dům. > Vidím můj dům. Pracujeme na svém plánu. > Pracujeme na našem plánu. Chceš mluvit se svým otcem? > Chceš mluvit s tvým tatínkem?*). Podle Townsenda (Townsend, 1990, s. 100) spisovná čeština často vynechává osobní zájmena na podmětových pozicích (*Vím. Víš to? Přijde v pět hodin.*), zatímco obecná čeština v těchto pozicích zájmena obvykle zanechává (*Já vím. Ty to víš? (V)on/ (V)ona přijde v pět.*). V případě minulého přičestí je situace totožná.

Zvláštní postavení má v obecné češtině zájmeno *ten*. Jeho užití zde může připomínat spíše určitý člen, který můžeme znát například z angličtiny (*Vzals tu knihu? Chodí do té školy na*

Smíchově.). V použitých případech může mít mluvčí na mysli konkrétní jev, ale zároveň i předmět nekonkrétní.

2.3.2. Ustálené fráze

Townsend (Tamtéž, s. 103) uvádí, že v obecné češtině se genitivní konstrukce často nahrazují konstrukcemi akuzativními (*nemít peněz > nemám peníze*). Rozdíl mezi tvary partitivního genitivu a akuzativu (*nalít víno, nalít vína, OČ: nalejt víno*) již téměř vymizel, dokonce i v češtině jako takové, nejen v obecné. Akuzativ je v pozici předmětu rozšířen mnohem více než v projevech psaných či oficiálních. Dativ se v mnohých případech nahrazuje akuzativem (*Přivykl jsem novým lidem. > Zvykl jsem si na nové lidi. Učím se češtině. > Učím se češtinu.*). Fráze bezpředložkového instrumentálu se v obecné češtině tvoří pomocí předložky *s* (*Píšu tužkou. > Píšu s tužkou. Tímto mýdlem se nemyji. > S tímhle mýdlem se nemyji.*). Po infinitivu *být* ve spisovné češtině míváme instrumentál, zatímco obecně české fráze využívají nominativ (*Chtěl být dobrým vojákem. > Chtěl bejt dobrej voják.*). Instrumentál je užíván k vyjádření tzv. dočasné funkce jen v omezené míře. Rozdíl je zde stírán a užívá se nominativ (*Strejček je pekař.*). K animizaci některých jmen dochází v obou útvarech jazyka, ovšem spisovná čeština nedisponuje tak velkým množstvím prostředků jako čeština obecná. K animizaci dochází především pomocí sufixů *-ík, -ák* (*Dal jsem si panáka. Hodil jsem si šlofíka. Dej si bacha! Dostal padáka.*). Silnou tendencí v obecné češtině je nahrazování bezpředložkových konstrukcí konstrukcemi předložkovými (*Učím se zámečnickem. > Učím se na zámečníka. Byl jim svědkem. > Šel jim za svědka. Je mu mnohem lépe. > Je mu vo moc líp.*).

2.3.3. Verba

Obecná čeština často eliminuje reflexivní *se* (*Neboj se, přijdu včas. > Neboj, přijdu včas. Podívej se! > Podívej! Koukej se! > Koukej!*). Zatímco ve spisovné češtině nalezneme poměrně frekventovaně infinitivní konstrukce s nevyjádřeným podmětem, v obecné češtině jsou tyto jevy eliminovány (*Bylo slyšet dechovku. > Byla slyšet dechovka. Bylo ho vidět. > Byl vidět. Auta bylo slyšet. > Auta byly slyšet.*).

2.4. Lexikum

Většinu lexikálních jednotek oba systémy sdílejí, přesto i na této rovině lze nalézt jisté diference. Spisovná čeština má omezený soubor prostředků pro vyjadřování emocí. Stejný nedostatek má obecná čeština v oblasti intelektuálních (odborných) výrazů. Problém vyvstává, pokud chceme určit jasné hranice mezi tím, co je ještě spisovný výraz a co není. Jasné hranice v tomto případě pravděpodobně vytyčit nelze. Obtížně se stanovuje hranice

mezi výrazy typickými pro obecnou češtinu a dalšími útvary, protože některé jevy (z jazyka spisovného) se objevují i v mluveném jazyce. Obecná čeština disponuje slovy, která nenalezneme ve spisovné češtině, a která nemají spisovnou podobu. Jedná se hlavně o výrazy silně emocionálně zabarvené (*bejvák, strejda, zvorat něco, brejlit, slejvák, nalejvárna*). Townsend (Townsend, 1990, s. 111) zde hovoří o škále, kdy na jedné straně stojí výrazy typické pro běžnou mluvu, na straně druhé výrazy knižní. V závěru knihy autor předkládá seznam slov, která považuje za neutrální výrazy pražské mluvené češtiny: *auták, binec, citlivka, drasták, eště, fešák, gyps, hulákat, chlastat, nanic, pašák, sympaták, šutr, zmátořit*. Většina ze zmíněných slov by měla být v idiolektu každého z dané oblasti, ale neznamená to, že by mluvčí nevyužívali výrazy z oblasti češtiny spisovné.

Sgall a Hronek sestavili tabulku třídění českých slov podle slohové platnosti (Hronek, Sgall, 1992, s. 71), kde ukazují, že lexikální rozdíly mezi spisovnou a obecnou češtinou jsou spíše záležitostmi stylistiky. Rozdíly ve slovech obecné a spisovné češtiny lze podle nich charakterizovat čtyřmi body:

- a) Synonymní protějšky, přičemž některé jsou slohově nebo emocionálně příznakové (*jistý – tutovej, spát – chrnět, pomlouvat – drbat, hodit se – šiknout se*).
- b) Spisovné slovo má stejně znějící protějšek v obecné češtině, ale s přeneseným významem (o lidech: *dřevo, bačkora, bažant, kočka, prase*; o neživých předmětech: *špaček*; o činnostech a stavech: *klopit, mazat, bručet, letět na něco, pást po někom*).
- c) O univerbizaci se jedná případně, kdy existuje jednoslovný protějšek víceslovného spojení (*oční lékař – vočař, státní zkouška – státnice, náměstí I. P. Pavlova – Pavlák, Ípák, tlustý člověk – tlustoch*).
- d) Slova, která nemají jednoslovný významový protějšek (*lajdák, hauzírovat, makačka, ksichtit se*).

Nová slova se v obecné češtině tvoří nejčastěji pomocí přípon, které mívají své zastoupení jak v obecné češtině, tak i v češtině spisovné. Hronek a Sgall (Hronek, Sgall, 1992, s. 74–79) uvádí seznam přípon, které se objevují ve slovních zakončeních, zde vybíráme jen pár případů:

-ač: *práskač*;

-an: *dacan, prašan*;

-árna: *blbárna, nalejvárna*;

-er: *frajer, hever*;

-ička: *cihlička, houžvička*;

-oun: *blboun, drzoun*;

-ská: kvartýrská, ženská.

Obecná čeština disponuje i systémem koncovek, které jsou specifické pro slova stylisticky či emocionálně zabarvená.

Dalším způsobem tvoření obecně českých slov je skládání, přejímání nebo slovní výpůjčky. Ty se k nám dostávají především v souvislosti s pokrokem vědy a techniky. Slovní zásobu, typickou pouze pro obecnou češtinu, můžeme taktéž rozdělit do několika hlavních složek:

- a) slova typická pro každodenní hovor, zčásti (ale ne vždycky) charakterizovaná svým obecně českým hláskovým složením nebo koncovkami, zčásti kdysi převzatá z němčiny;
- b) slova slangová, často přejímaná dřív především z němčiny, nověji z angličtiny aj.;
- c) slova emocionálně příznaková, od prostě expresivních přes hanlivá (pejorativní), obhroublá až k obscénním (Hronek, Sgall, 1992, s. 79).

3. Sociolingvistika

Sociolingvistika se jako jazykovědná disciplína formuje v 60. letech 20. století. Ve středu zájmu sociolingvistiky stojí vztah jazyka a společnosti, vzájemné ovlivňování těchto dvou proměnných a studium řečového chování v komunikačních situacích.

3.1. Variační sociolingvistika

Tento druh sociolingvistiky navázal na dialektologické výzkumy. Variační výzkumy berou v úvahu možnost, že konkrétní mluvčí může (a často tak činí) využívat více než jednu variantu (zatímco dialektologii primárně zajímají jen ty jazykové prostředky, které jsou pozůstatky odlišného jazykového vývoje). Oba dva směry vychází ze zkoumání empirických dat. Výzkumná data se získávají nejčastěji formou rozhovorů nebo přímého pozorování. Tyto přístupy se liší v několika základních bodech (Chromý, 2014, s. 31). Variační sociolingvistika:

- a) přistupuje k jazykové variaci kvantitativně;
- b) zajímá se o to, jak se jazyk jedince situačně proměňuje, jak jedinec užívá více variant téhož prostředku (tzv. intrapersonální či stylová variace);
- c) reflektuje, jak je užívání jednotlivých variant podmíněno sociálními faktory (tzv. intrapersonální či sociální variace);
- d) předpokládá, že variace je systematická, tj. nejde o nahodilé kolísání.

3.2. Jazyková proměnná

V sociolingvistickém výzkumu, zejména v případě variační sociolingvistiky, zkoumáme jazykové proměnné. Proměnné jsou jednotky, které v řeči mohou mít podobu rozdílných variant (hodnot). Tagliamonte (Tagliamonte, 2011, s. 4) uvádí konkrétní rozdíl mezi synonymy a jazykovými proměnnými. Synonyma jsou dva odlišné lexémy se stejným významem. V důsledku vzato by měly být zaměnitelné v jakémkoli kontextu, což se ovšem příliš často nestává. Jazyková proměnná je třída variant seřazených na určité škále, jejichž pozice je určena nezávislou jazykovou nebo mimojazykovou proměnnou (Labov, 1966). Užití jazykové proměnné je závislé na různých jevech, které musíme při výzkumu brát v úvahu (např. pohlaví, věk). Právě vztahy proměnných k těmto jevům jsou nejčastějším předmětem sociolingvistických výzkumů. Výsledky takovýchto výzkumů bývají zpracovávány kvantitativními metodami.

3.2.1. Druhy proměnných

Pro lepší operování s proměnnými a výslednými hodnotami Hudson (Hudson, 1996, s. 170–171) uvádí pět druhů jazykových proměnných:

- a) fonetická proměnná (stejně fonetické vzorce s jinou fonologickou realizací);
- b) fonologická proměnná (stejná lexikální jednotka s jinou fonologickou strukturou);
- c) morfologická proměnná (stejně slovo s odlišnou morfologickou strukturou);
- d) lexikální proměnná (lexikální význam může být vyjádřen dvěma odlišnými lexikálními jednotkami);
- e) syntaktická proměnná (stejný význam lze vyjádřit odlišnými syntaktickými strukturami).

4. Metoda sběru dat v sociolingvistice

Sociolingvistické výzkumy jsou založeny na křížení metod z různých vědních oborů (sociologie, psychologie, etnografie).

Při našem výzkumu jsme zvolili zkoumání podle kvantitativně zaměřeného typu studia, přičemž jednotliví respondenti byli konkrétně vybráni výzkumníkem. Sociolingvistický výzkum se velmi často snaží získat vzorky „běžné mluvy“, tedy mluvy, kterou využívají mluvčí ve spontánních rozhovorech, kdy své řečové chování příliš nekontrolují. V každém takovémto typu výzkumu se výzkumníci setkávají s paradoxem pozorovatele: „*chce pozorovat, jak lidé mluví, když nejsou pozorováni.*“ (Gordon, Milroy, 2012, s. 56) Pokud si je mluvčí vědom toho, že je nějakým způsobem zaznamenáván jeho projev, nemusí projev odpovídat přirozenému řečovému chování. Aby se tento paradox co nejvíce eliminoval, je nutné vybrat nejvhodnější metodu sběru dat.

Samotná data lze získat několika způsoby. Nejběžněji užívané způsoby: dotazníky, zúčastněná pozorování a sociolingvistické rozhovory.

4.1. Sociolingvistický rozhovor

Dle Labova (Labov, 1984, s. 32) by každý badatel měl od výzkumné osoby získat jednu až dvě hodiny rozhovoru. Po delším časovém úseku mluvčí většinou změní charakteristiku své řeči. Nastane uvolnění a vědomí nahrávání v těchto případech ustupuje do pozadí, takže se mluvčí dostane na úroveň svého každodenního komunikačního stylu. Zároveň je nutné mít na vědomí fakt, že mluvčí může během rozhovoru různé styly přejímat či uchovávat z různých důvodů. Ve velkém množství případů se mluvčí mnohem více kontrolují, když jsou si vědomi nahrávání, takže se v těchto případech opět setkáváme s paradoxem pozorovatele.

Úspěšnost rozhovoru se zvyšuje společně s jeho pečlivou přípravou. Další možností je zapojení mluvčího do volné konverzace, která se ovšem může lišit od spontánních komunikačních situací. Dobře připravený rozhovor spočívá v pečlivě připraveném seznamu témat, na která mluvčí aktivně zareaguje. Rozhovory se někdy strukturují pomocí *modulů*, což jsou skupiny otázek seřazených do určitých témat. Samotné moduly lze organizovat do tzv. *konverzačních (tematických) sítí* (Tamtéž, s. 69). Smyslem tohoto typu rozhovoru je navození atmosféry klasického rozhovoru, při kterém se téma plynule posouvá dále.

V některých případech tato pečlivě připravená témata nejsou nutná. Stačí si připravit seznam témat, o kterých participant bude hovořit dlouze a rád, což byl případ i našeho sběru dat. Pro kvalitní podklady pro výzkum je nutné zaznamenat některé demografické informace o mluvčích (věk, pohlaví, etnicitu, socioekonomickou třídu či jakékoli další informace, které by mohly ovlivnit výzkum).

4.2. Metodologie kvantitativního výzkumu

Tento přístup obsahuje zpracovávání zkoumané skutečnosti pomocí proměnných, které můžeme číselně vyjádřit a rozdělit do různých kategorií.

Hudson (Hudson, 1996, s. 150–151) vztahuje kvantitativní výzkum řeči k teoretické lingvistice, jelikož oba směry mají podobné předměty zájmu. Zkoumá se: výzkum zvuků, slovních tvarů a konstrukcí. Kvantitativní výzkum dle něho zahrnuje tyto části:

- 1) výběr mluvčích, podmínek výzkumu a jazykových proměnných;
- 2) sběr dat;
- 3) identifikace jazykových proměnných a jejich variant v datech;
- 4) zpracování hodnot;
- 5) interpretace výsledků.

Ad1) V tomto případě je nutné mít hypotézy a charakterizovat jedince, kteří zastupují námi zvolené podmínky. Pro úspěšné dokončení výzkumu je jednou z nejdůležitějších věcí přesné stanovení podmínek výzkumu, jinak mohou být získaná data bezcenná.

Ad2) Ve druhé fázi musíme najít konkrétní jedince, kteří budou ochotni zúčastnit se našeho výzkumu (nejčastěji prostřednictvím nahrávek). Aby byla sebraná data kvalitní, je vhodné nalézt takové podmínky, které nebudou omezovat kvalitu dat, a zároveň by pro mluvčí mělo panovat prostředí, kde se nebudou cítit nervózní a užijí „přirozenou řeč“.

Ad3) V případě identifikování vybraných proměnných by výzkumník měl brát v úvahu svůj vlastní subjektivní pohled a snažit se ho eliminovat, čehož se ne vždy dá dosáhnout. Ve velkém množství výzkumů badatel začíná výzkum s určitou hypotézou, kterou chce ověřit, ale právě snahou o prokázání výsledků může být ovlivněn.

Ad4) Nejjednodušším způsobem zpracování dat jsou procenta, díky kterým se data stanou lépe přehledná. V současné době jsou pro vlastní zpracování využívány různé statistické programy.

Ad5) Interpretace získaných výsledků bývá nejdůležitějším krokem, jelikož bez správné interpretace výsledky nemají žádnou hodnotu. Při nesprávném vyhodnocení dat celý výzkum ztratí svůj smysl či může dojít k mylné interpretaci, která by mohla být přebírána dále.

5. Výzkumy městské mluvy

Česká lingvistika se výzkumem městské mluvy zabývá od 60. let 20. století, ve snaze sledovat jazykovou stratifikaci a generační proměny. Doposud byla největší pozornost obecné češtině věnována v zahraničí. Pokud se domácí lingvisté věnují mluvenému jazyku, zaměřují se převážně na regionálně ohraničené dialekty.

5.1. Předchozí výzkumy

Jedny z prvních výzkumů českého mluveného jazyka se zaměřovaly na relativní četnost nejvýraznějších hláskoslovných, tvaroslovných a částečně i syntaktických jevů v projevech vyznačujících se kolísáním mezi spisovnou a obecnou češtinou (Bednářová, Kravčíšínová, 1968, s. 305).

Jednou z prvních osobností, která si všimla nutnosti popsat běžný mluvený jazyk na základě empirických materiálů, byl H. Kučera. Jeho studie *Phonemic variations of Spoken Czech* (Kučera, 1955), věnovala pozornost pouze nejvýznamnějším nespisovným prvkům, charakteristickým pro obecnou češtinu: zúžené *í* (<é), diftongizované *ej* (<ý), *ou-* a protetické *v-* na začátku slova. Autor shledává užívání nespisovných prvků jako velmi nedůsledné. Podle frekvence užití jednotlivých jevů byla vytvořena stupnice a na základě této stupnice se výzkumníci pokoušeli zjistit, zda existuje hierarchie mezi jevy. Autoři respondentům předložili několik výpovědí ve spisovné podobě. Respondenti měli za úkol převést tyto výpovědi do obecné češtiny. Dále dostali tytéž výpovědi s odlišnými variantami, kde se objevovaly prvky spisovné a nespisovné a byly zaznamenávány reakce respondentů

Výsledkem bylo zjištění, že nespisovných fonologických prvků se neužívá vždy stejným způsobem. Užití jistého nespisovného prvku je vázáno na současné užití prvku jiného. Pro hierarchii je důležité, zda se prvek objevuje uprostřed slov či na jejich koncích. Z výzkumu vyšlo najevo, že v koncovkách se nespisovné prvky objevují častěji než v jiných částech slova. Kučera si je vědom, že tato hierarchie bývá porušována, přesto ji chápe jako zakotvenou zvyklost. Podle frekvence užitých prvků, která vycházela z toho, kolikrát se daný nespisovný prvek vyskytl v celkovém počtu případů, v nichž se vyskytnout mohl, vyšla najevo tato hierarchie:

- 1) *-í-*;
- 2) *-ej-*;
- 3) *vo-*;
- 4) *ou-*.

Výzkum Kravčišínové a Bednářové (Bednářová, Kravčišínová, 1968) částečně navazuje na Kučeru. V návaznosti na něj si sestavily vlastní hláskovou hierarchii (Tamtéž, s. 306).

1)	-ej	-	69,43 %	-	628
2)	-í	-	61,07 %	-	1125
3)	vo-	-	58,60 %	-	1314
4)	-iX	-	57,94 %	-	233
5)	-ej-	-	45,15 %	-	330
6)	-í-	-	38,60 %	-	57
7)	-ejX	-	35,92 %	-	245
8)	ou-	-	3,08 %	-	65

Autorky výzkumu pořídily sedmdesát devět nahrávek běžně mluvených nepřipravených projevů od lidí různého věku, vzdělání a zaměstnání, žijících v Čechách. Při zpracování výsledků z oblasti hláskosloví byly vytvořeny čtyři dílčí stupnice podle výskytu jednotlivých jevů (-í, -ej, vo-, ou-). Při zpracovávání tvarosloví se postup opakoval. Kvůli většímu množství prvků a menší četnosti v projevech byly do stupnic zahrnuty jen ty nejfrekventovanější a nejtypičtější. Zkoumaly se jevy:

- a) které se uvádějí ve spisovném jazyce jako dublety (*vedeme x vedem*),
- b) kde jsou rozdíly mezi hovorovou formou a vlastním jazykem spisovným (*moci x moct*),
- c) kde jsou rozdíly mezi češtinou spisovnou a obecnou (*bychom x bysme*).

Tento výzkum ukázal, že užití prvků nespisovných je opět velmi nedůsledné. Zčásti se při zpracovávání výsledků autorky zaměřily ještě na syntax a slovní zásobu. Syntax se zpracovává nejobtížněji, proto se v daném výzkumu jedná pouze o předběžné závěry. Výzkum potvrdil teorii, že v případě verbonominálního predikátu se preferuje nominativ, ovšem obecně je užití instrumentálu a nominativu velmi kolísavé. Významným rozdílem se vyznačuje také užívání pasiva zvrátého a složeného, přičemž v mluveném projevu je zvráté běžnější.

V roce 1973 proběhl v Praze výzkum mluvené češtiny (Jančák, 1974), kterého se zúčastnilo třináct žáků 8. a 9. tříd základních škol na Malé Straně a Starém Městě. Hlídal se zde nejen pražský původ zúčastněných žáků, ale i rodičů a nejlépe prarodičů. Celkem byly pořízeny tři nahrávky o přibližné délce 360 minut, které zachycovaly ničím nerušený spontánní skupinový projev žáků. Jančák chtěl zjistit, jakým směrem se ubírá vývoj současné

městské mluvy. Zkoumaly se vybrané hláskové jevy (podobně jako u předchozích výzkumů), které jsou nejvíce charakteristické pro mluvený jazyk Prahy a Čech: *-é > -í, -ý > -ej, o- > vo-, ú- > ou-*.

		počet dokladů	podoby s <i>í</i>	s <i>é</i>	počet dokladů	podoby s <i>í</i>	s <i>é</i>
základ slova					43	43 100 %	0 0 %
deklinace tvrdých adjektiv							
a)	1. a 4. sg. n. (typ <i>dobří</i>)	519	519 100 %	0 0 %	601	595 99 %	6 1 %
	typ <i>pokaždí</i> , <i>poprvé</i>	13	7 53,85 %	6 46,15 %			
	nepř. p. m., n. (typ <i>dobřího</i>)	69	69 100 %	0 0 %			
b)	2., 3., 6. sg. f. adj. a zájm. (typ <i>tí dobří</i>)				115	115 100 %	0 0 %
v koncovkách celkem					716	710 99,16 %	6 0,84 %
celkem					759	753 99,21 %	6 0,79 %

Tabulka 2: Výsledky Jančákova výzkumu, typ *dobří mlíko* (Jančák, 1974, s. 194).

a) U typu *dobří mlíko* bylo užití téměř stoprocentní (6 výjimek). Podoby s *-í-* v základu slova jsou zde mnohem častější než na jeho konci, což je jev neobvyklý.

	počet dokladů	podoby s <i>ej</i>	s <i>í</i>	počet dokladů	podoby s <i>ej</i>	s <i>í</i>
Základ slova	73	65 89,04 %	8 10,96 %	105	77 73,33 %	28 26,67 %
Předpona <i>vej-</i>	32	12 37,50 %	20 65,50 %			
koncovky tvrdé adj. dekl.						
<i>-ej</i> v absolutním konci slova (typ <i>celej</i>)	242	24,1 99,59 %	1 0,41 %	278	275 98,92 %	3 1,08 %
<i>-ej</i> před koncovou souhláskou (typ <i>celejch</i>)	36	34 99,44 %	2 5,56 %			
Celkem				383	352 91,91 %	31 8,09 %

Tabulka 3: Výsledky Jančákova výzkumu, typ *celej tejden* (Jančák, 1974, s. 195).

- b) V případě typu *celej tejden* bylo užití nespisovné koncovky téměř důsledné. Spisovné podoby začínají pronikat spíše tam, kde není tento jev na absolutním konci slova. Pro spisovné -ý na konci slov nebyl zaznamenán jediný doklad. V případě slov, kde se *-ej* objevuje po *c, z, s* tento jev nebyl doložen dostatečně.

	počet dokladů	podoby s <i>vo-</i>	s <i>o-</i>	počet dokladů	podoby s <i>vo-</i>	s <i>o-</i>
Bezpředponová slova	90	61 67,78 %	29 32,22 %	202	159 78,71 %	43 21,29 %
Předponová slova	112	98 87,50 %	14 12,50 %			
Předložky						
Zájmeno	98	98 100 %	0 0 %	418	418 100 %	0 0 %
<i>Von...</i>	320	320 100 %	0 0 %			
Celkem				620	577 93,06 %	43 6,94 %

Tabulka 4: Výsledky Jančákova výzkumu, typ *vokno* (Jančák, 1974, s. 196).

- c) Typ *vokno* zaznamenal stoprocentní užití u zájmen a předložek.
d) Typ *ouskej* již prakticky vymizel. Ve výzkumu z roku 1973 byl použit pouze v jednom případě.

6. Vlastní výzkum

Tématem naší práce je zkoumání běžné mluvy v Praze, neboli obecné češtiny. Při těchto druhých zkoumání se objevuje problém, co je vlastně „běžná mluva“? Labov chápe běžnou mluvu – „jako varietu, kterou si mluvčí osvojují v preadolescentním věku“ (Labov, 1984, s. 29), nebo jako „varietu, kterou mluvčí užívají, monitorují-li svůj řečový styl jen zcela minimálně.“ (Labov, 1972, s. 208) Naší snahou bylo zaznamenání přirozených projevů rodilých pražských mluvčích. Na základě těchto projevů byla provedena analýza několika vybraných prvků vyskytujících se v dosavadní literatuře o obecné češtině (Hronek, Sgall, 1992; Townsend, 1990). Naší zkoumanou populací byli rodilí mluvčí z Prahy.

6.1. Účastníci

Materiál byl sebrán v rámci projektu *Sociolingvistická analýza protetického /v/ v Čechách* (GAČR 13-12973P), který probíhal v letech 2013–2015 a byl vedený Mgr. Janem Chromým, Ph.D.

Výzkumný vzorek obsahuje pětatřicet nahrávek rodilých pražských mluvčích. Rozhovory byly předem domluvené a všichni respondenti se svou účastí souhlasili. Vzorek můžeme rozdělit do dvou věkových kategorií. V první skupině byli mluvčí mezi 20–30 lety, zatímco druhá kategorie zahrnovala mluvčí mezi 60–70 lety. Nižší věková kategorie zahrnuje osm mužů a deset žen. Druhá věková kategorie taktéž osm mužů a devět žen. Celkem se výzkumu zúčastnilo šestnáct mužů a devatenáct žen. Původně měl výzkum zahrnovat dvacet žen a dvacet mužů, ovšem kvůli nevyhovujícím podmínkám museli být někteří respondenti vyřazeni (po získání jazykového materiálu), aby byla zachována validita výsledků a reprezentativnost vzorku. Vyřazení respondenti jistý čas pobývali mimo střední Čechy (Morava, Šumava) a vliv tohoto pobytu byl na nahrávkách patrný. Další vyřazení respondenti neužívali uvolněnou běžnou mluvu, jejich projev vykazoval několikanásobně vyšší frekvenci užití spisovných prvků, které bylo pravděpodobně způsobeno nervozitou či vzděláním. Pro zařazení respondenta do výzkumu, bylo vyžadováno, aby matka i otec byli taktéž rodilými mluvčími či se tam přestěhovali v nízkém věku. První věková kategorie obsahovala především vysokoškolské studenty v průběhu bakalářského studia či osoby, které dokončily střední školu a nastoupily do zaměstnání. Ve druhé věkové kategorii byly osoby většinou již v důchodu. Osoby nebyly vybírány podle vzdělání či zaměstnání, hlavním požadavkem byl pražský původ.

Mluvčí byli vybíráni na základě osobních preferencí výzkumné osoby, jednalo se tedy o účelový výběr. Všichni respondenti se s výzkumníkem osobně znali, čímž částečně odpadl paradox pozorovatele, jelikož mluvčí při rozhovorech nebyli v takovém stresu, jako kdyby

hovořili se zcela neznámou osobou. Respondentům bylo sděleno, že se výzkum bude zabývat životem v Praze, přičemž nebude vadit, pokud se při svém rozhovoru od tématu odkloní, protože výzkumníky zajímají jejich životní zkušenosti, zájmy a názory na život.

6.2. Metoda

Abychom získali dostatečný počet dat, nahráli jsme s respondenty přibližně hodinové nestrukturované rozhovory. Důležitým požadavkem byl co možná nejdelší, především uvolněný a souvislý projev mluvčího. Za tímto účelem byl před rozhovorem výzkumníkem vytvořen seznam obecných témat, na která mohla daná osoba hovořit (spokojenost se životem v Praze, život před a po revoluci, koníčky apod.). Osobní znalost respondentů byla při tvoření těchto témat výhodou. Prostředí, ve kterém byly rozhovory nahrávány, bylo vybíráno tím způsobem, aby se v nahrávkách objevilo co nejméně rušivých elementů.

Na začátku rozhovoru položil výzkumník většinou obecnou otázku týkající se života v Praze. Někteří mluvčí se tohoto tématu drželi po celou dobu a mluvili dlouze, zatímco jiní se v průběhu nahrávání přesunuli ke zcela jiným tématům, na která hovořili déle. Velmi efektivním způsobem se během nahrávání ukázala nutnost respondenta vysvětlovat nějakou skutečnost. Rozhovor často směřoval ke konkrétním tématům (cestování, rybaření, studium, práce), přičemž výzkumník se respondenta na jednotlivosti dotazoval způsobem, jako kdyby dané jevy neznal, což respondenta vedlo k delší a ucelenější promluvě.

I přes seznámení respondentů s výzkumem, zaručení anonymity a jejich souhlasem, byla na některých zpočátku patrná nervozita, která se v průběhu vytratila, čímž vznikly poměrně kvalitní nahrávky.

Nahrávky byly zpracovány prostřednictvím programu ELAN a vybrané jevy se zakódovaly do programu Microsoft Excel, odkud byly následně statisticky zpracovány.

6.3. Vybrané jazykové jevy

Pro vlastní analýzu bylo zvoleno celkem šest typických obecně českých jevů, převážně z oblasti hláskosloví a tvarosloví.

- a) *Bychom, bych vs. bysme, bysem.*
- b) *-aj, -ej vs. -ají, -ejí, -í* v případě třetí osoby plurálu vzorů *prosí, trpí, sází, dělá.*
- c) Diftongizace *-ý* v *-ej.*
- d) Úženi *é* v *í.*
- e) *-m* vs. *-me* v případech první osoby plurálu.
- f) *-ama, -ami, -y* v případech instrumentálu plurálu.

Protetické *v-*, které je taktéž jedním z nevýraznějších rysů pražské mluvené češtiny, jsme do našeho výzkumu nezahrnuli. Na užití protetického *v-* byl zaměřen projekt GAČR (Chromý, 2015). Výsledky ukazují, že užití protetického *v* nejméně ovlivňuje fonologické okolí. Primární vliv na tento jev má pohlaví mluvčího, délka použitého tvaru slova, přítomnost prefixu, slovní druh – a vypůjčenost slova. Jak ukazuje tabulka 5, ze slovnědruhového hlediska byla největší frekvence výskytů zaznamenána u zájmen, předložek, příslovcí a sloves.

	ADJ	ADV	NUM	PREP	PRON	SUBST	VERB	celkem
/ø/	136	68	66	132	213	326	129	1070
/v/	103	242	37	499	957	162	289	2289
/v/ %	43,10	78,06	35,92	79,08	81,79	33,20	69,14	68,15

Tabulka 5: Distribuce variant proměnné (*v*) z hlediska jednotlivých slovních druhů (Tamtéž, s. 27).

Autor článku dochází k závěru, že ženy užívají protetické *v-* mnohem méně než muži ze stejné oblasti. Možné vysvětlení lze vidět v upřednostňování prestižních variant u žen (Eckert, Mcconnell-Ginet, 2003). Jedná se ale o zjednodušené vysvětlení, které by potřebovalo podrobnější analýzu.

Autor porovnal své výsledky s výsledky výzkumu P. Jančáka z roku 1974 (Jančák, 1974). Po srovnání jednotlivých výsledků se zdá, že protetické *v-* je mezi mladou generací na ústupu.

6.4. Výsledky

Získaná data jsme statisticky zpracovali. Při samotném zpracovávání jsme zkoumali, zda mezi jednotlivými výskyty může existovat vztah k dalším sociologickým aspektům, zejména k pohlaví a věku mluvčích.

Analýza nasbíraných dat ukázala, jak je vidět v tabulce č. 6, že v případě *bychom*, *bych* vs. *bysme*, *bysem* jsou značné rozdíly mezi užitím singuláru a plurálu. V singuláru převažují spisovné varianty tvaru *bych* (*abych*, *kdybych*), zatímco plurál vykazuje převahu obecně českých variant *bysme* (*abysme*, *kdybysme*). Potvrzují se poznatky z literatury (Hronek, Sgall, 1992, s. 55), kde je tento stav popsán totožným způsobem.

	OČ	SČ
plurál	124 (98,41 %)	2 (1,59 %)
singulár	9 (1,00 %)	891 (99,00 %)

Tabulka 6: Celková distribuce plurálových a singulárových jevů *bychom*, *bych*, *bysme*, *bysem* z hlediska obecné a spisovné češtiny i s procentuálním vyčíslením.

Výsledky ukazují jasnou převahu plurálové obecně české varianty (98,41 %) a singulárovou spisovnou variantu (99,00 %). Neprojevil se zde vliv žádného ze sledovaných sociálních faktorů (věk, pohlaví).

Třetí osoby množného čísla vzorů *prosí, trpí, sází, dělá* jsou zajímavé v tom ohledu, že zde můžeme vidět o něco silnější tendenci užívat spisovnou variantu u vzoru *dělá* než u ostatních vzorů (tabulka č. 7). Z celkového počtu 38 spisovných výskytů je 33 právě u vzoru *dělá*, zbylé vzory mají po jednom či dvou výskytech. Fisherův test ukázal, že zjištěná hladina významnosti je nižší než 0,01, takže výsledky můžeme považovat za signifikantní.

	dělá	prosí	sází	trpí
OČ	410 (92,55 %)	109 (98,20 %)	127 (98,45 %)	63 (98,44 %)
SČ	33 (7,45 %)	2 (1,80 %)	2 (1,55 %)	1 (1,56 %)

Tabulka 7: Celková distribuce jednotlivých vzorů i s procentuálním vyčíslením z hlediska obecné a spisovné češtiny.

Jak můžeme vidět v tabulce č. 8, v tomto případě se sociální aspekt věku zdá jako významný. Mluvčí zastoupení v kategorii starších vykazují vyšší frekvenci užití spisovných variant. Zde pomocí Fisherova testu vyšel vysoce významný výsledek, $p < 0,001$.

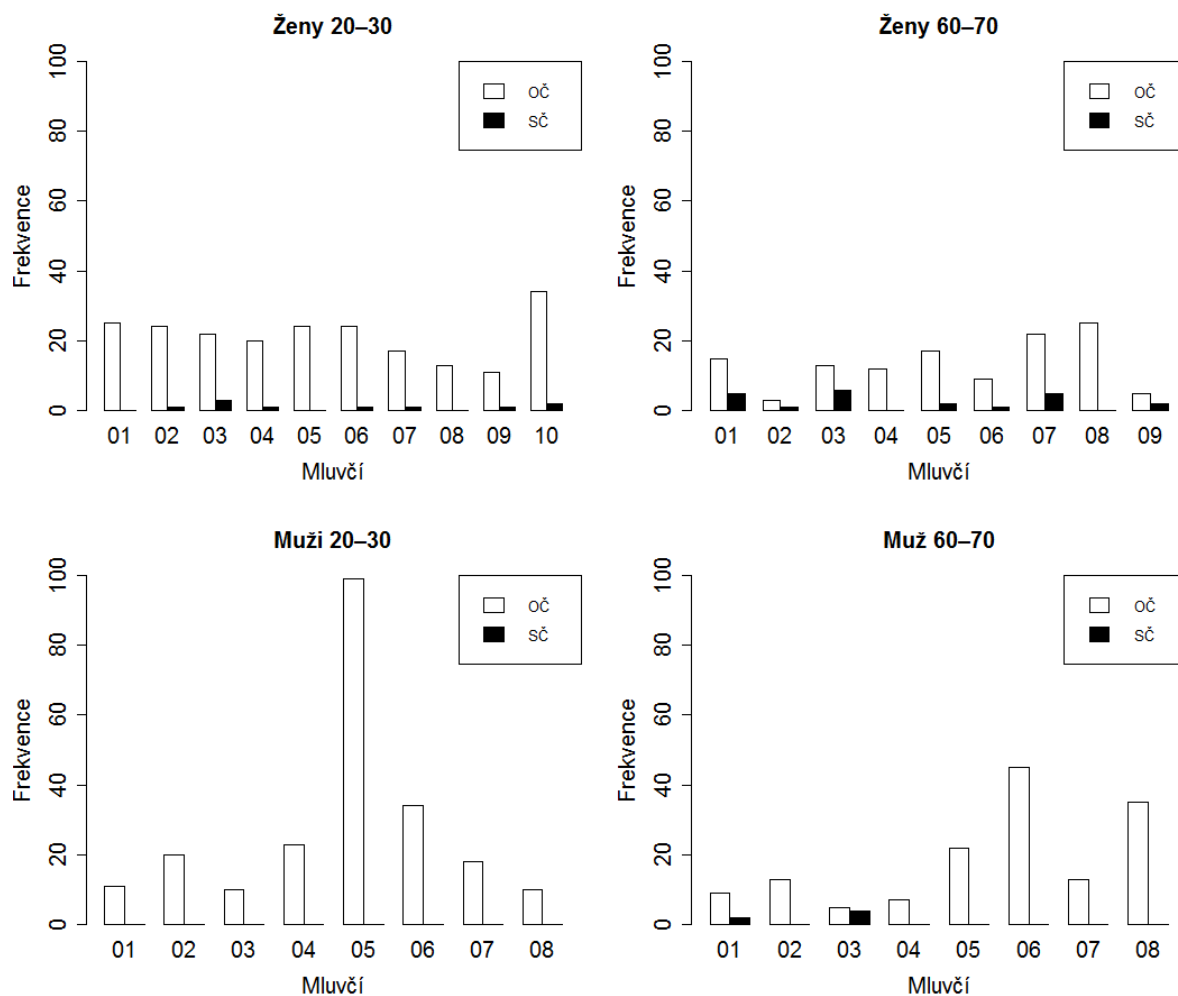
	mladí	staří
OČ	439 (97,77 %)	270 (90,60 %)
SČ	10 (2,23 %)	28 (9,40 %)

Tabulka 8: Frekvence užití spisovných a nespisovných variant vzorů *prosí, trpí, sází, dělá* u mladých a starých i s procentuálním vyčíslením.

Vliv na užití spisovných a nespisovných variant vykazuje také sociální aspekt pohlaví. Ženy užívají spisovné varianty méně. Celkový počet spisovných výskytů činí 38 a do kategorie žen spadá 32 těchto výskytů. I v tomto případě se jedná o vysoce signifikantní výsledek, $p < 0,001$. Grafické znázornění u jednotlivých mluvčích zobrazuje graf 1.

	ženy	muži
OČ	335 (91,28 %)	374 (98,42 %)
SČ	32 (8,72 %)	6 (1,58 %)

Tabulka 9: Frekvence užití spisovných a nespisovných variant vzorů *prosí, trpí, sází, dělá* u žen a mužů i s procentuálním vyčíslením.

Graf 1: Frekvence užití spisovných a nespisovných variant vzorů *prosí, trpí, sází, dělá* u jednotlivých mluvčích.

Při analýze diftongizace *y* v *ej* jsme jednotlivé výskyty rozdělili do dvou skupin: výskyty v koncovkách a výskyty uvnitř slova (v předponě či v kořeni), jak je patrné z tabulky 10. Hlavním důvodem sloučení těchto dvou skupin byl velmi nízký počet výskytů předpon a také problematické odlišení předpon od kořenů ze synchronního hlediska (srov. výlet, výborný apod.). Druhá skupina obsahuje koncovky, které byly rozděleny na pozici finální a nefinální. Podle očekávání se mnohem větší frekvence objevila u užití koncovek. Jedná se o vysoce významný výsledek, $p < 0,001$. Typ „*dobrym*“ jako nespisovná varianta vedle „*dobrej*m“ se v nasbíraných datech nevyskytla ani v jediném případě, nelze tedy hodnotit, do jaké míry je v současném mluveném jazyce užívána. Tvarů dativu plurálu tohoto typu se vyskytlo nepatrné množství, ze kterého taktéž nelze vyvozovat žádné výsledky.

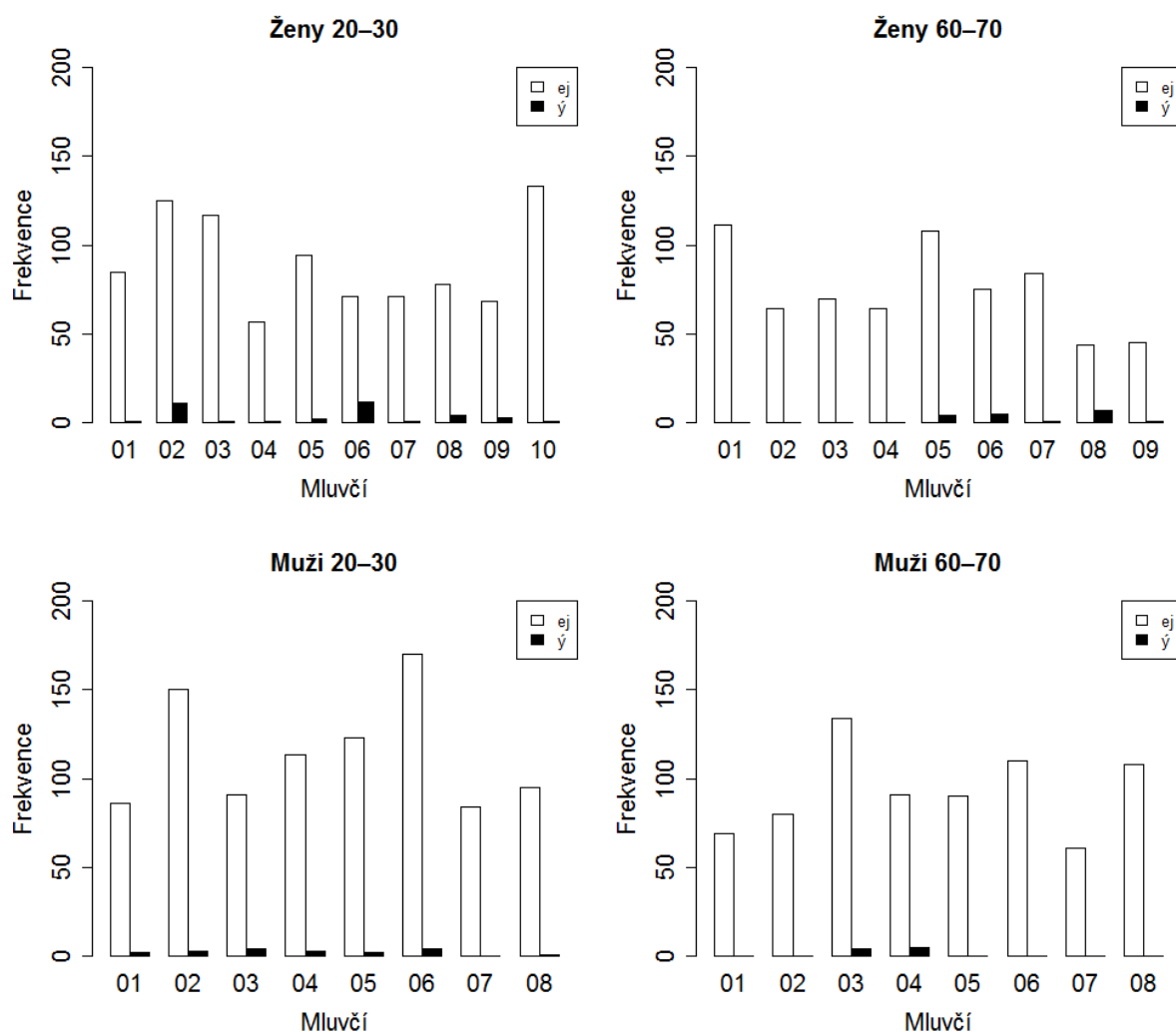
	koncovka	uvnitř slova
OČ	3219 (97,49 %)	705 (91,20 %)
SČ	83 (2,51 %)	68 (8,80 %)

Tabulka 10: Celková distribuce diftongizace *y* v *ej* v pozici koncovek a uvnitř slov z hlediska obecné a spisovné češtiny i s procentuálním vyčíslením.

Z hlediska finálnosti je toto rozdělení nejvíce zajímavé. Kravčišinová a Bednářová ve své studii (Bednářová, Kravčišinová, 1968, s. 307) uvádí, že nefinální pozice je frekventovaná méně než pozice finální. V našem případě (tabulka č. 11) je ve finální pozici spisovná varianta využita v 1,58 %, ale v případě nefinální pozice je to celých 7,46 %, skutečně zde tedy převládá pozice finální s nespisovným výrazem, což potvrzuje předchozí závěry. Grafické znázornění ukazuje graf č. 2.

	finální	nefinální
OČ	2735 (98,42 %)	484 (92,54 %)
SČ	44 (1,58 %)	39 (7,46 %)

Tabulka 11: Celková distribuce koncovek *y*, *ej* ve finální a nefinální pozici z hlediska obecné a spisovné češtiny i s procentuálním vyčíslením.

Graf 2: Frekvence užití diftongizace *y*, *ej* na pozici koncovek u jednotlivých mluvčích.

Faktor věku u tohoto jevu nevykazuje žádný vliv (tabulka č. 12). Mezi oběma skupinami není patrný významný rozdíl v distribuci jednotlivých variant. Procentuální rozdíl zde není téměř žádný. Fisherův test uvádí hodnotu p rovnou 0,605, takže daný rozdíl mezi skupinami je velmi pravděpodobně dílem náhody.

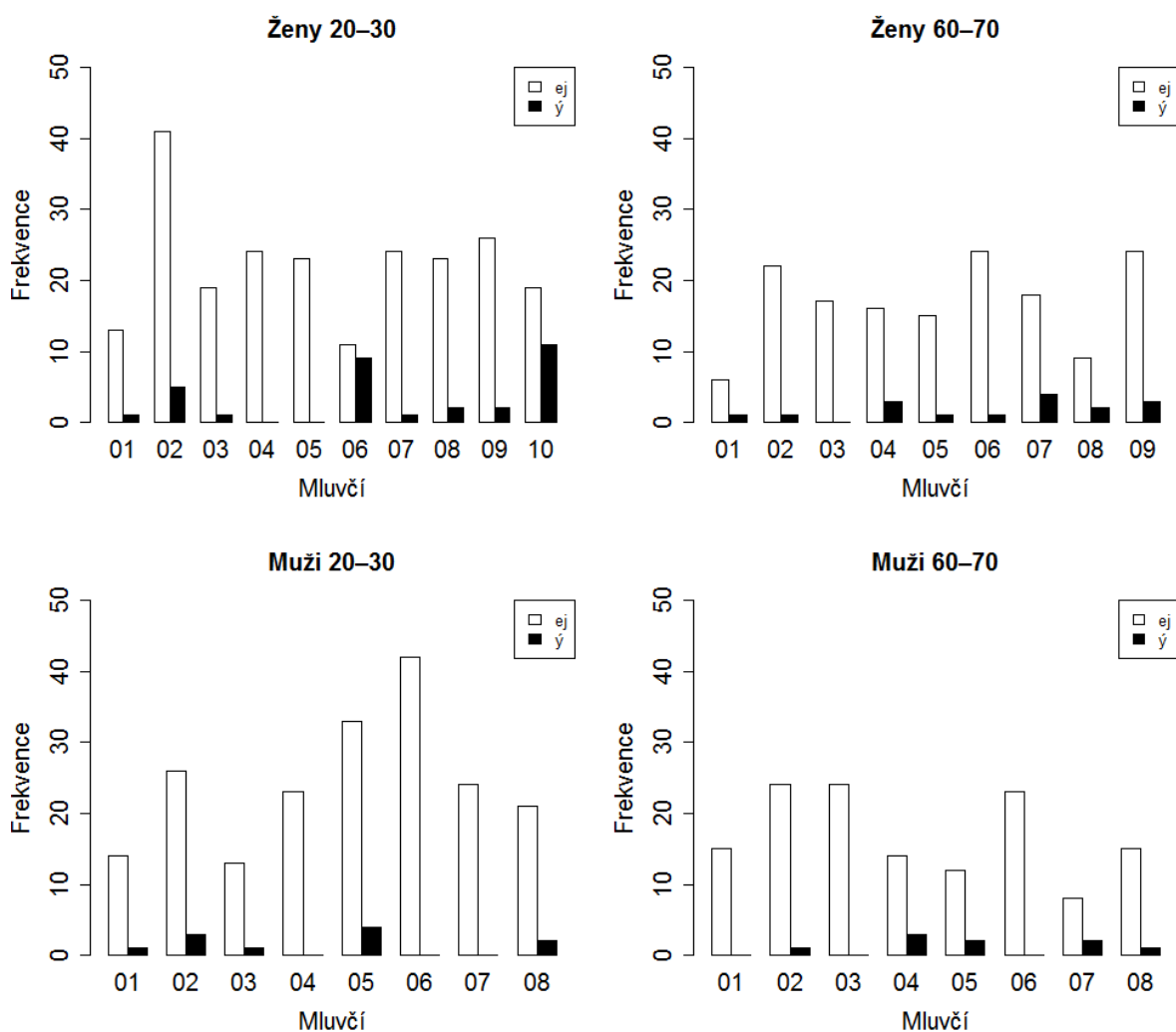
	mladí	staří
OČ	419 (90,69 %)	286 (91,96 %)
SČ	43 (9,31 %)	25 (8,04 %)

Tabulka 12: Distribuce užití *y* v *ej* uvnitř slov mezi mladými a starými z hlediska obecné a spisovné češtiny i s procentuálním vyčíslením.

	ženy	muži
OČ	374 (88,63 %)	331 (94,30 %)
SČ	48 (11,37 %)	20 (5,70 %)

Tabulka 13: Distribuce užití *y* v *ej* uvnitř slov mezi ženami a muži z hlediska obecné a spisovné češtiny i s procentuálním vyčíslením.

Z tabulky č. 13 se na první pohled může zdát, že častější užití spisovných variant bychom našli ve skupině žen. Fisherův test sice ukázal výsledek $p < 0,05$, čímž bychom mohli výsledky považovat za signifikantní. Jsou zde ale mluvčí, které četností užití významně převyšují ostatní, zároveň jsou zde mluvčí, které daný jev nepoužily vůbec. Je tedy zjevné, že když zohledníme výsledky jednotlivých mluvčích, vidíme, že zdánlivé rozdíly mezi skupinami nejsou dány tendencemi platnými pro celou skupinu, ale několika mluvčími, kteří se od všech ostatních odlišují. Jak je patrné z grafu 3, někteří mluvčí spisovnou variantu vůbec ve svém projevu nepoužili, za to někteří mluvčí užívali spisovných variant mnohem více než mluvčí ostatní (ženy 20–30, mluvčí 06 a 10), takže zde mohlo dojít ke zkreslení výsledků. V tomto případě by bylo vhodné vzít v úvahu další aspekty konkrétní komunikace (např. emocionální zabarvení promluvy).

Graf 3: Frekvence užití diftongizace *y, ej* uvnitř slov u jednotlivých mluvčích.

Při zpracovávání dat úženi *é* v *i* se potvrdily námi předpokládané výsledky. V tabulce č. 14 můžeme vidět, že úženi se objevuje častěji v koncovkách než uvnitř slov. Spisovná varianta v koncovkách byla použita pouze v 1,31 %, zatímco v kořenech slov v 11,95 %.

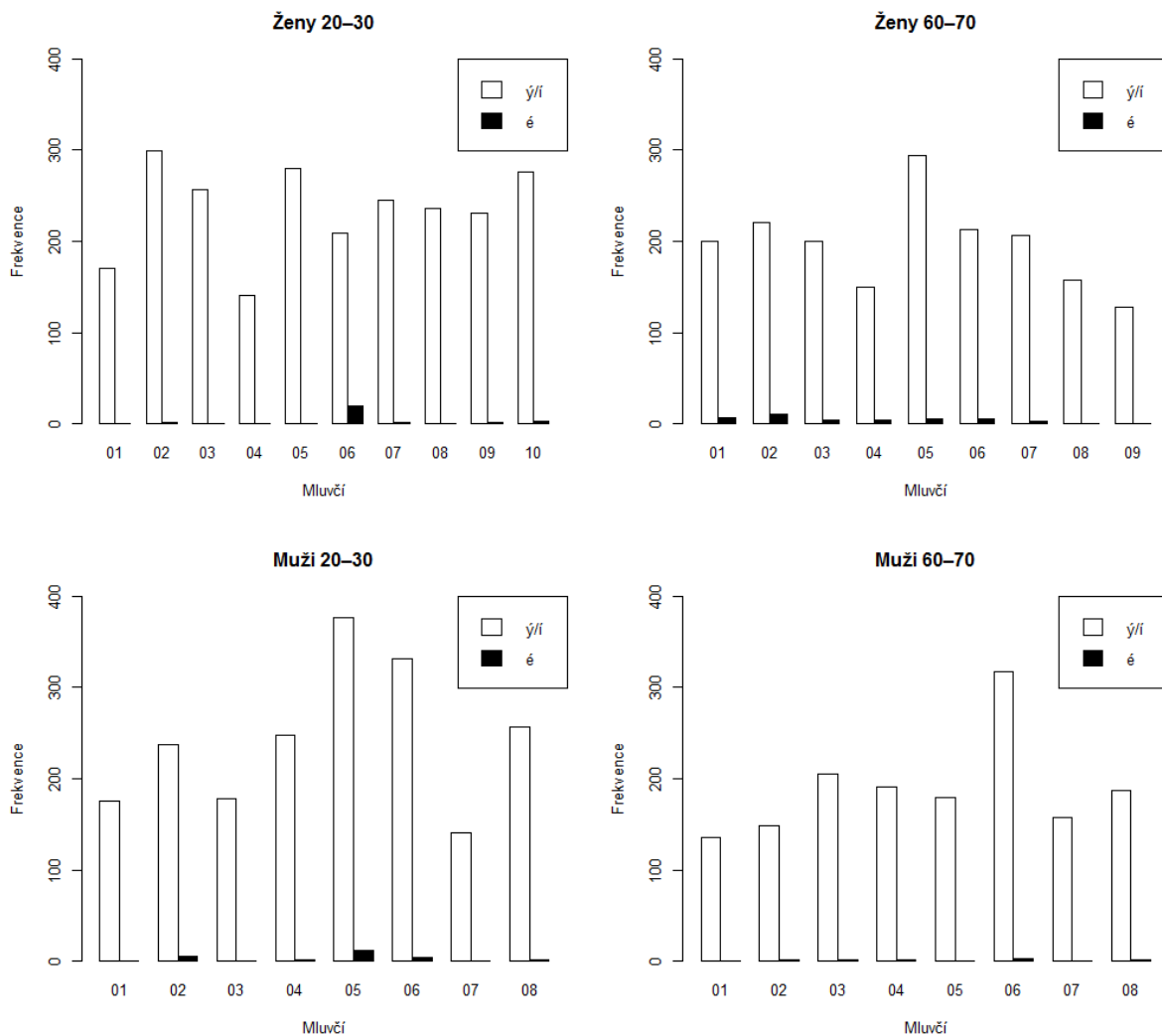
	koncovka	kořen
OČ	7582 (98,69 %)	221 (88,05 %)
SČ	101 (1,31 %)	30 (11,95 %)

Tabulka 14: Distribuce úženi *é* v *i* v pozici koncovek a kořenů z hlediska obecné i spisovné češtiny i s procentuálním vyčíslením.

Zatímco v případě diftongizace se objevil rozdíl mezi finální a nefinální pozici koncovek, v tomto případě signifikantní rozdíly zjevné nejsou, jak ukazuje tabulka č. 15. Grafické znázornění představuje graf č. 4.

	finální	nefinální
OČ	6449 (98,80 %)	1133 (98,01 %)
SČ	78 (1,20 %)	23 (1,99 %)

Tabulka 15: Distribuce úženi *é* v *í* ve finálních a nefinálních pozicích z hlediska obecné a spisovné češtiny i s procentuálním vyčíslením.

Graf 4: Distribuce *é* v *í* na pozici koncovek u jednotlivých mluvčích.

Vliv na úženi vykazuje aspekt pohlaví (graf č. 5). V tabulce č. 16 můžeme vidět, že žen se projevuje tendence k častějšímu užití spisovných variant. V tomto případě se jedná o významný výsledek, hladina pravděpodobnosti je nižší než 0,05. Je však třeba dodat, že i u žen jsou obecně české varianty jednoznačně preferovány.

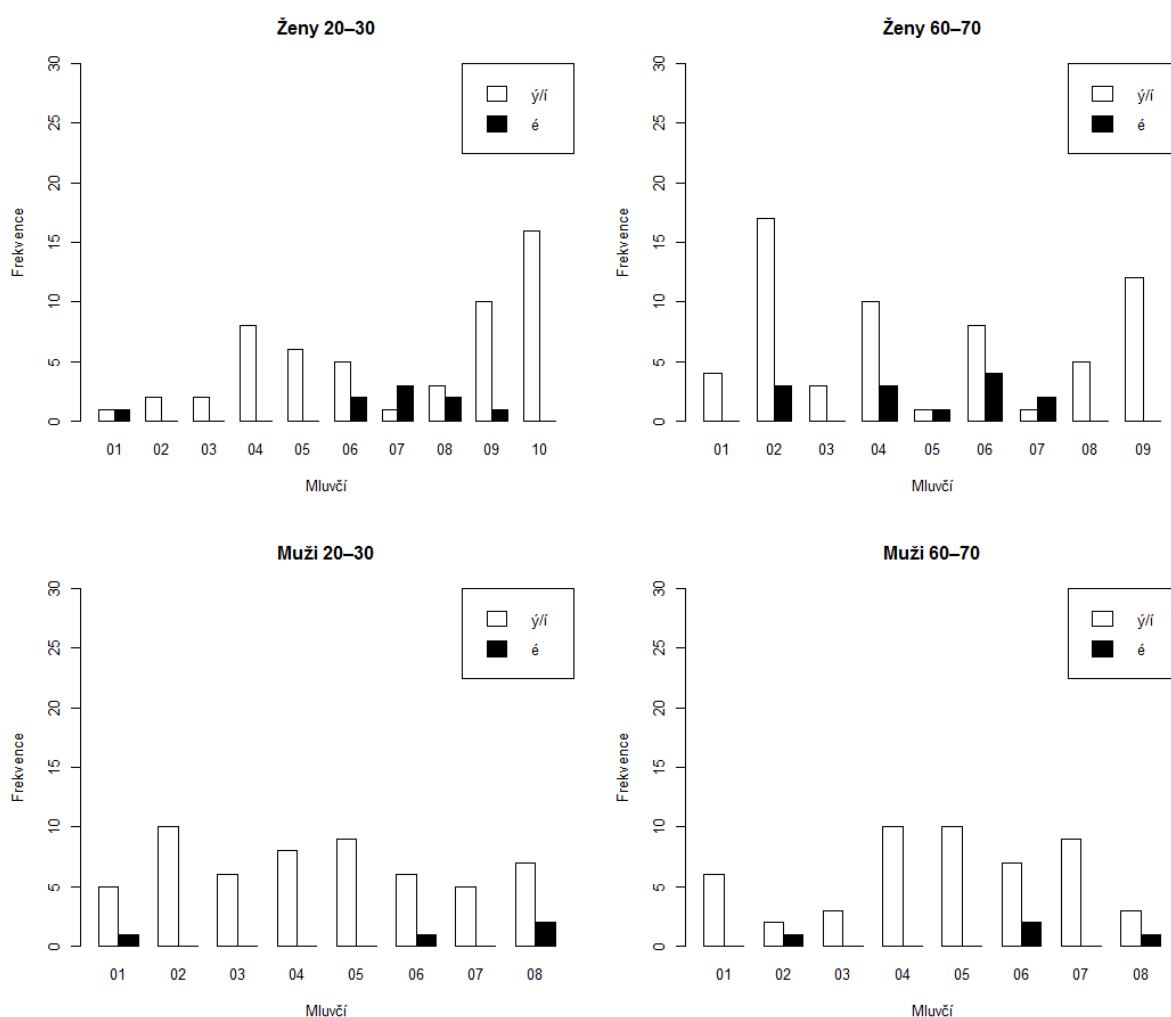
	ženy	muži
OČ	115 (83,94 %)	106 (92,98 %)
SČ	22 (16,06 %)	8 (7,02 %)

Tabulka 16: Distribuce užití spisovných a nespisovných variant v kořenu slov u žen a mužů i s procentuálním vyčíslením.

Z Tabulky č. 17 můžeme vyčíst, že věk zde žádnou významnou roli nemá. Množství užití spisovných a nespisovných variant je u obou skupin velmi podobné.

	mladí	staří
OČ	110 (89,43 %)	111 (86,72 %)
SČ	13 (10,57 %)	17 (13,28 %)

Tabulka 17: Distribuce užití spisovných a nespisovných variant úženi é v *i/y* v kořenu slov u mladých a starých i s procentuálním vyčíslením.

Graf 5: Grafické znázornění užití spisovných a nespisovných variant úženi é v *i/y* v kořenech slov u jednotlivých mluvčích.

Zpracování výsledků užití plurálového *-m* vs. *-me* ukázalo, že z hlediska věku se nevyskytují žádné signifikantní rozdíly (tabulka č. 18), což potvrdil i Fisherův test $p = 0,1887$.

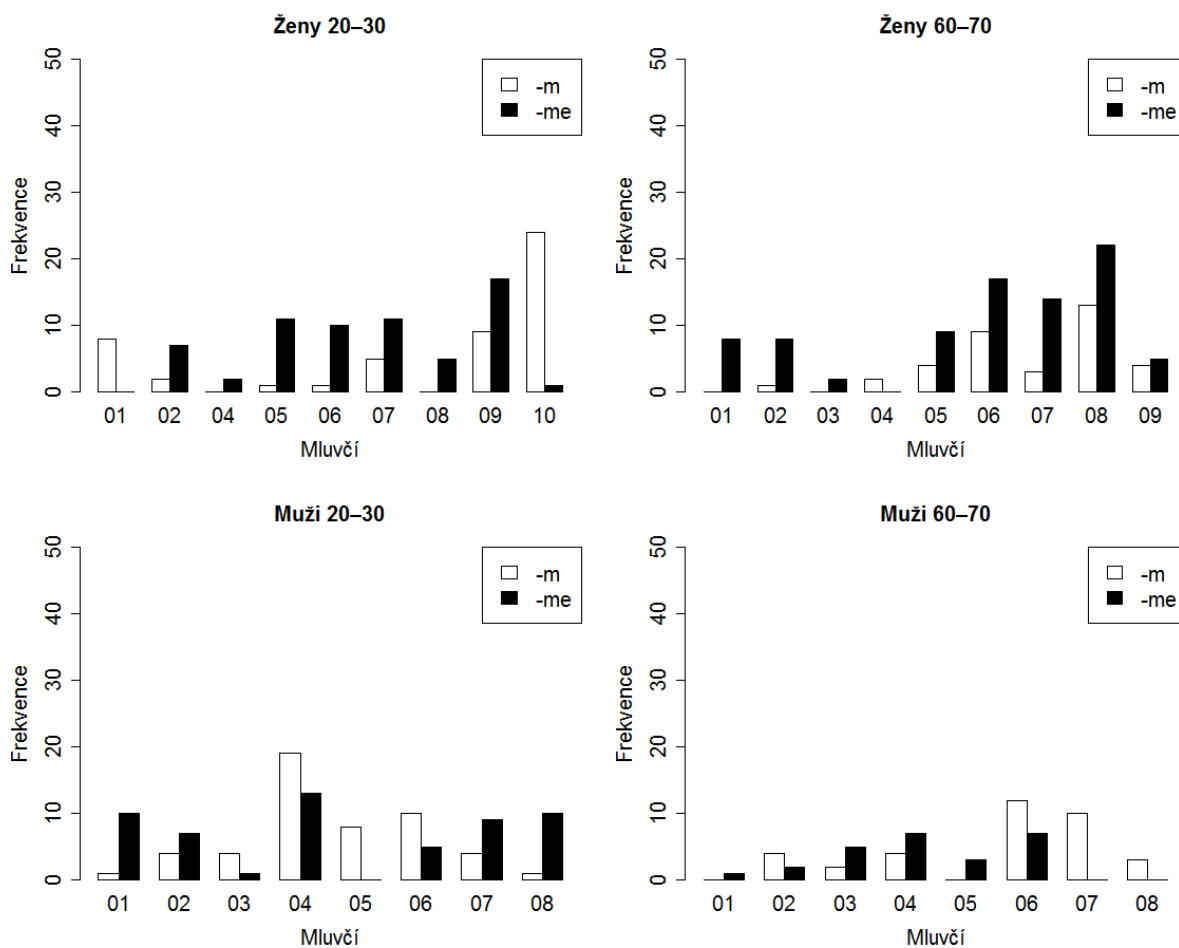
	mladí	staří
OČ	101 (45,91 %)	71 (39,23 %)
SČ	119 (54,09 %)	110 (60,77 %)

Tabulka 18: Distribuce *-m* vs. *-me* ve skupině mladých a starých z hlediska obecné a spisovné češtiny i s procentuálním vyčíslením.

Jak vidíme z tabulky č. 19, významné rozdíly se v užití daného jevu vyskytují z hlediska pohlaví. Větší frekvence spisovných variant je patrná ve skupině žen (graf č. 6). Ženy použily spisovné výrazy v 63,40 %, muži v pouhých 48,19 %. Tento rozdíl je signifikantní i podle Fisherova testu ($p < 0,01$).

	ženy	muži
OČ	86 (36,60 %)	86 (51,81 %)
SČ	149 (63,40 %)	80 (48,19 %)

Tabulka 19: Distribuce *-m* vs. *-me* ve skupině žen a mužů z hlediska obecné a spisovné češtiny i s procentuálním vyčíslením.

Graf 6: Distribuce užití *-m* vs. *-me* v plurálu třetí osoby sloves z hlediska jednotlivých mluvčích.

Analýza plurální koncovky instrumentálu *-ami, -ama, -y* ukázala, že spisovná varianta *-ami* se v běžném rozhovoru prakticky vůbec nevyskytuje. V našich získaných datech nebyla zaznamenána ani v jediném případě. Koncovka *-y* se vyskytla celkem ve třinácti případech, ovšem ve všech těchto výskytech se jednalo o frázi *před lety*. Lze tedy říct, že koncovka *-ami* se v běžně mluvené pražské češtině používá kategoricky.

Změna *ú* v *ou*, která se v literatuře stále vyskytuje jako obecně český jev, ale již je považována za zastaralou (nutno mít na vědomí samotné stáří článků), se v našich případech nevyskytla ani jednou. Mohli bychom jev považovat již za zcela vymizelý.

6.5. Diskuze

V našem zkoumaném vzorku se u většiny jevů jedná o poměrně nízký výskyt jevů. Přesto se u některých jevů projevuje vliv pohlaví a věku, zejména u koncovek třetích osob množného čísla vzorů *prosí, trpí, sází, dělá*, v případě úžení *é* v *í* v kořenech slov a dále v plurálovém zakončení typu *-m* vs. *-me*.

V případě prvního zmíněného jevu je patrný vztah mezi věkem a pohlavím (tabulky č. 20 a 21). Jak lze vidět v grafu 1 nejvíce spisovné varianty užívají starší ženy, poté starší muži a mladší ženy a nakonec je skupina mladých mužů, kde nebyl zaznamenán žádný výskyt. Zajímavým faktem je navíc frekventované užití spisovné varianty u vzoru *dělá*, což je zcela jiná slovesná třída.

staří	ženy	muži
OČ	121 (84,62 %)	149 (96,13 %)
SČ	22 (15,38 %)	6 (3,87 %)

Tabulka 20: Užití spisovných a nespisovných variant vzorů *prosí, trpí, sází, dělá* u starých mužů a žen z hlediska obecné a spisovné češtiny i s procentuálním vyčíslením.

mladí	ženy	muži
OČ	214 (95,54 %)	225 (100 %)
SČ	10 (4,46 %)	0 (0,00 %)

Tabulka 21: Užití spisovných a nespisovných variant vzorů *prosí, trpí, sází, dělá* u mladých mužů a žen z hlediska obecné a spisovné češtiny i s procentuálním vyčíslením.

Častější užití spisovných variant bychom mohli zkusit vysvětlit pohledem lidí na spisovné a nespisovné varianty. Nespisovné varianty mohou být vnímány spíše negativním způsobem a mají nižší prestiž (nutno mít na vědomí již zmíněný problém se samotným vymezením prestiže). Ženy se mohou snažit o lepší postavení ve společnosti. Pokud by toto platilo, byly by tyto myšlenky ve shodě s poznatky ze zahraniční literatury (Eckert, McConnell-Ginet, 2003).

Spisovné užití koncovek typu *-m* vs. *-me*, jak je patrné z tabulky 14 a grafu 6, je nevíce pozorovatelné u žen. Abychom mohli vyvozovat detailnější závěry, bylo by vhodné zaměřit pozornost na předcházející a následující slova (např. zda slovo začíná souhláskou či samohláskou atd.).

Při zpracovávání našich dat jsme nechali zcela mimo naši pozornost emocionální zabarvení projevů. Jsme si vědomi, že by tyto prvky mohli na dané jevy mít jistý vliv, ovšem pro podrobnější analýzu by bylo nutné mít větší množství dat. Samotných emocionálně zabarvených projevů zde bylo pouze nepatrné množství, většinou to byl pouze několikavteřinový úsek.

6.5.1. Proměnná a gender

Termín *gender* je často využíván jako synonymum pro pohlaví, ovšem při detailnějším rozboru, je pohlaví vnímáno jako biologický znak, zatímco *gender* je sociálním konstruktem, který s pohlavím není v přímé souvislosti (Gordon, Milroy, 2012, s. 106). Rané variacionistické výzkumy vysvětlovaly *gender* ve vztahu k sociální třídě, čímž vznikala představa, že se ženy více přibližují k prestižní normě více než muži stejného sociálního postavení. Přesto se ukázalo, že není žádný důvod, proč by ženy měly upřednostňovat více prestižní varianty než muži. Velkým problémem je samotné vymezení prestižní normy (Chromý, 2012, s. 107).

Jako nejvhodnější vysvětlení se zdá varianta, kdy ženy neupřednostňují prestižní varianty, ale svým způsobem je utváří, protože právě ženami upřednostňované varianty mohou být ideologizovány a vnímány jako prestižní (tamtéž, s. 109).

Podle Eckertové (Eckert, 1989) kategorie *genderu* a sociální třídy nejsou nutně nezávislé proměnné, nýbrž bývají často ve vzájemném vztahu a mohou se ovlivňovat, *gender* navíc interaguje s dalšími sociálními faktory. *Gender* nemá jednotný efekt na jazykové proměnné, jedná se o komplex několika sociálních faktorů.

6.5.2. Proměnná a věk

Věk je jedna z proměnných, která se ve výzkumech objevuje téměř pravidelně. Teorii, které se vztahují k věku, je poměrně velké množství. Tagliamonte (Tagliamonte, 2011, s. 45) uvádí tabulku užívání prestižních forem v rozmezí dvaceti až sedmdesáti let. Největší množství neprestižních/ hovorových forem je užíváno v období dospívání (mezi patnácti a sedmnácti lety). Dosažením tohoto věkového vrcholu pravidelnost užití těchto forem klesá. Ve středním věku (cca mezi třiceti až pětadesáti lety) lidé dávají větší pozor na užívaný jazyk, jelikož to vyžaduje jejich životní styl (zaměstnání, výchova dětí, časté společenské

stýky). Ve vyšším či důchodovém věku lidé již nebývají tak často ve společnosti a nechodí do zaměstnání, takže se navrací k neprestižním formám. Pokud by ovšem tento model fungoval, nevysvětlovalo by to upřednostňování spisovných variant u starých žen v případě koncovek třetí osoby množného čísla vzorů *prosí, trpí, sází, dělá*.

Výzkumy, zda se věk vztahuje k proměnám řeči, jsou komplikovány několika faktory. Abychom měli přesně porovnatelná data, je nutno provést longitudinální výzkum, nejlépe pomocí panelového šetření, kdy v dané době i v opakovaném výzkumu budeme porovnávat identický vzorek. Tento postup je ovšem značně problematický. Jednou z dalších variant je hypotéza dobového zakotvení (Gordon, Milroy, 2012, s. 46–49), která ovšem předpokládá, že jedinci si osvojí jazyk, jenž po většinu života zůstává poměrně nepozměněný. V rámci této teorie jsou mluvčí zkoumáni v konkrétním časovém bodě. Výsledky takovýchto výzkumů se potýkají s rozdílnou interpretací:

- a) Výsledky mohou být chápány jako probíhající v čase.
- b) Výsledky jsou vnímány jako vyjádření věkové variace, která ovšem nepoukazuje na současnou jazykovou změnu.
- c) Abychom mohli hypotézu dobového zakotvení ověřit, bylo by nutné provést cca za třicet let analýzu stejného vzorku naší mladé generace, která by odhalila, zda jazyk zůstal nepozměněn či se razantně proměnil.

6.5.3. Proměnná a sociální status

Zcela mimo naši pozornost jsme nechali aspekt sociálního statusu jednotlivých mluvčích. Průkopníkem prací o městské mluvě byl William Labov, jehož výzkumy staví právě na vztahu mezi sociální a jazykovou strukturou. Nejznámějším výzkumem tohoto typu je analýza proměnné (*r*) v New Yorku, kde výsledky ukázaly silný vliv sociální třídy na jazykovou proměnnou (Labov, 1966).

Častým problémem v takto zaměřených výzkumech je nejasné vymezení pojmu sociální třída (Gordon, Milroy, 2012, s. 101).

Sociální třída je komplexní aspekt, který můžeme vztahovat k několika dalším osobním charakteristikám a chování. Tento aspekt zahrnuje odlišnosti v životním stylu, postojích, přesvědčeních a také v jiném přístupu k bohatství a pohledu na prestiž (Tamtéž, s. 104).

Odlišné kultury mají jiná měřítka prestiže a ukazatele sociálního postavení. V Severní Americe a Británii je zaměstnání pokládáno za měřítko související se třídou. V arabských zemích je tímto ukazatelem vzdělání (Tamtéž, s. 105).

V případě dalších a detailnějších výzkumů městské mluvy by tedy bylo vhodné vzít v úvahu právě tyto aspekty, které by mohly komunikaci ovlivnit. Naši respondenti jsou svým společenským postavením na podobné úrovni (pokud je budeme vnímat jako dvě věkové kategorie), přesto jsou jedinci, kteří mají vysokoškolské vzdělání, středoškolské či jsou vyučeni, což by na jejich projev jistý vliv mít mohlo.

ZÁVĚR

V této práci jsme předložili podrobný popis hlavních rysů obecné mluvené češtiny. Na základě tohoto popisu jsme rozebrali několik základních prvků obecně českých projevů. Provedli jsme analýzu vybraných jazykových jevů na pětatřiceti nahrávkách rodilých pražských mluvčích mezi 20–30 lety a 60–70 lety. Výsledky této analýzy ukazují, že v běžných neformálních rozhovorech převažují obecně české jevy. Výjimku tvoří singulárové varianty *bych*. Spisovnější varianty, nejen u zmíněného jevu *bych*, jsou užívány nejčastěji staršími ženami. Potvrdily se výsledky některých předchozích výzkumů (Bednářová, Kravčíšínová, 1968) o frekvenci užití jednotlivých jevů (*ej* v nefinální pozici koncovek). Dá se tedy říct, že doposud publikovaná literatura poskytuje dobrý přehled o běžně mluveném jazyce.

V několika případech se mohly výsledky zdát statisticky významné, ovšem při detailnějším pohledu na jednotlivé mluvčí bylo zjevné, že se jedná pouze o náhodu danou nízkým počtem mluvčích. Několikrát se objevil mluvčí, který frekvencí užití daného jevu, několikanásobně převyšoval ostatní, takže mohl vychýlit výsledky. Množství sebraných dat sice postačí pro obecný přehled, ovšem pro vyvozování podrobnějších závěrů by bylo nutné sebrat mnohem větší množství dat. Jsme si vědomi, že jsme nebrali v úvahu další sociální faktory, které by v dalších výzkumech bylo vhodné zapojit do vlastního výzkumu.

LITERATURA

- BAILEY, G.; WINKLE, T.; TILLERY, J.; SAND, L. The apparent time construct. *Language Variation and Change*, 1991, č. 3, s. 241–264.
- BEDNÁŘOVÁ, B.; KRAVČIŠINOVÁ, K. Z výzkumu běžně mluvené češtiny. *Slavica Pragensia X*. 1968, roč. 10, s. 305–319.
- BĚLIČ, J. K otázce češtiny jako národního jazyka. *Slovo a slovesnost*, 1952, roč. 13, č. 2, s. 71–86.
- ČERMÁK, František. Spoken Czech. In Eckert, E. (ed.). *Varieties of Czech. Studies in Czech Sociolinguistics*, Amsterdam : Rodopi, 1993, s. 27–41.
- ECKERT, P. The whole woman. *Language, variation and change*. 1989, č. 1, s. 245–267.
- ECKERT, Penelope; MCCONNELL-GINET, Sally. *Language and Gender*. Cambridge : Cambridge University Press. 2003.
- GORDON, Matthew; MILROY, Lesley. *Sociolinguistika: metody a interpretace*. Přel. Jan Chromý. Praha : Univerzita Karlova, 2012, Přel. Z: Sociolinguistics: Method and Interpretation, ISBN 978-80-246-2125-8.
- HAMMER, Louise. The Function of Code Switching in Prague Colloquial Czech. In Eckert, E. (ed.). *Varieties of Czech. Studies in Czech Sociolinguistics*, Amsterdam : Rodopi, 1993, s. 63–78.
- HAVRÁNEK, B. Nářečí česká. In HUJER, O. (ed.). *Československá vlastivěda*, díl III, Praha, 1934, s. 84–218.
- HRONEK, J. Poznámky k mluvené češtině. *Naše řeč*, 1992, roč. 75, č. 3, s. 120–129.
- HRONEK, Jiří; SGALL, Petr. *Čeština bez příkras. Jinočany* : H & H, 1992.
- HRONEK, J.; SGALL, P. Sbližování spisovné a obecné češtiny. *Naše řeč*, 1999, roč. 82, č. 4, s. 184–191.
- HUDSON, A. Richard: *Sociolinguistics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996.
- CHROMÝ, J. Vliv jazykových faktorů na užívání protetického v- v pražské mluvě*. *Slovo a slovesnost*, roč. 76, č. 1, 2015, s. 21–38.
- CHROMÝ, Jan. *Základy sociolinguistiky : Učební materiál pro studenty oboru Český jazyk a literatura*, Praha : Karolinum, 2014.
- JANČÁK, P. Frekvence hlavních hláskoslovných znaků v mluvě pražské mládeže. *Naše řeč*, roč. 57, č. 4, 1974, s. 191–199.
- KARLÍK, P.; NEKULA, M.; PLESKALOVÁ, J. a kol. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

- KUČERA, Henry. A phonemic variations of spoken czech. *Slavic Word*. 1955, roč. 1, s. 575–602.
- LABOV, William. Field Methods of the Project in Linguistic Change and Variation. In Baugh, J., Sherzer, J. (eds.). *Language in Use: Reading in Sociolinguistics*, Prentice Hall College, 1984, s. 28–53.
- LABOV, William. *Sociolinguistic patterns (Conduct and Communication)*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1972.
- LABOV, William. The linguistic variable as a structural unit. *Washington linguistic review*, 3, 1966, s. 4–22.
- SGALL, Petr. *Obecná čeština* [online]. *Linguistica ONLINE (LingOn)*. 7. 5. 2012, [cit. 2014-10-10]. Dostupný z WWW: <<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/sgall/sga-001.pdf>>.
- TOWNSEND, E. Charles. *A description of spoken Prague Czech*. Columbus : Slavica Publishers, 1990, ISBN 0-89357-211-X.